

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України та методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня
вищої освіти на тему:

**«Висвітлення духовно-культурного і літературно-мистецького
життя України на уроках історії та в позакласній роботі зі
школярами у 10 класі (на прикладі доби
«Розстріляного відродження»)»**

Студентки 2 курсу, групи СОІз-22м
напряму підготовки (спеціальності)
014 «Середня освіта (Історія)»
Стельмахук Людмили Романівни

Керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Королько Андрій Зіновійович

Рецензент:
кандидат історичних наук, доцент
Стефанюк Галина Василівна

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

АНОТАЦІЯ

Стельмащук Л.Р. Висвітлення духовно-культурного і літературно-мистецького життя України на уроках історії та в позакласній роботі зі школярами у 10 класі (на прикладі доби «Розстріляного відродження»). Івано-Франківськ, 2023. 118 с.

Дипломна робота присвячена висвітленню духовно-культурного і літературно-мистецького життя України на уроках історії та в позакласній роботі зі школярами у 10 класі (на прикладі доби «Розстріляного відродження»). Здійснено комплексне вивчення особливостей висвітлення духовно-культурного і літературно-мистецького життя України 1920–1930-х рр. на уроках історії та в позакласній роботі зі школярами у 10 класі. Проаналізовано особливості розвитку культури та національної самобутності у підрадянській Україні міжвоєнного періоду, досліджено проблему митця і влади, свободи творчості у тоталітаризмі, дано характеристику формування причинно-наслідкового зв'язку цього явища, що проявляється у сталінському терорі проти української інтелігенції, охарактеризовано масові форми роботи присвячені вивченню українського модернізму в умовах домінування соціалістичної системи, здійснено оцінку діяльності літературних об'єднань «українського ренесансу» 1920-х рр. у груповій позакласній роботі, запропоновано складові індивідуальної позакласної роботи з підтеми «Напрями літературно-мистецької течії модернізму», розглянуто специфіку дискусійного питання «Чому зник український модернізм?», знайдено зв'язок між трагічними долями митців доби Розстріляного відродження та сучасних культурних діячів, що загинули від рук московського окупанта, дано оцінку процесу сучасної реабілітації Розстріляного відродження крізь призму спроб реабілітації в 1950–1960-х рр.

Ключові слова: Розстріляне відродження, СРСР, УРСР, комунізм, тоталітаризм, репресії.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ХАРАКТЕРИСТИКА ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОГО і ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ УКРАЇНИ 1920-1930-Х РР. ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	8
1.1. Особливості розвитку культури та національної самобутності у підрадянській Україні міжвоєнного періоду	8
1.2. Висвітлення проблеми: митець і влада, свобода творчості у тоталітаризмі	18
1.3. Специфіка формування причинно-наслідкового зв'язку: «сталінський терор» проти українських культурних діячів	24
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. ВИКОРИСТАННЯ СКЛАДОВИХ ТЕМИ ДОБИ «РОЗСТРІЛЯНОГО ВІДРОДЖЕННЯ» У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ	34
2.1. Масові форми роботи, присвячені вивченню українського модернізму в умовах домінування соціалістичної системи	34
2.2. Оцінка діяльності літературних об'єднань «українського ренесансу» 1920-х рр. у груповій позакласній роботі	46
2.3. Складові індивідуальної позакласної роботи з підтеми «Напрями літературно-мистецької течії модернізму»	52
Висновки до розділу 2	62
РОЗДІЛ 3. «РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ» ТА ЙОГО ЗВ'ЯЗОК ІЗ СЬОГОДЕННЯМ	64
3.1. Розгляд із школярами дискусійної проблеми «Чому зник український модернізм?»	64
3.2. Митці «розстріляного відродження»: трагічна доля цілого покоління української інтелігенції	70
3.3. Сучасна реабілітація митців українського модернізму	74
Висновки до розділу 3.....	78
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	85
ДОДАТКИ	95

ВСТУП

Актуальність теми визначається в першу чергу культурним та історичним значенням доби 1920–1930-х рр. в історії України, що пізніше в історіографії отримала назву «Розстріляне відродження». Розвиток культури та національної самобутності у підрадянській Україні в міжвоєнний період був досить стрімким та водночас неоднозначним. З одного боку початок 1920-х рр. вважається сплеском розвитку української культури внаслідок політики українізації, а з іншого – на 1930-ті рр. припадає активізації репресивно-ліквідаційних механізмів радянської тоталітарної системи. Для того, щоб зрозуміти сутність і особливості національно-культурних процесів в контексті уроків історії України та в умовах позакласної роботи, потрібно дослідити масові та індивідуальні форми позакласної роботи, здійснити пошук нових можливостей для вчителя у висвітленні доби Розстріляного відродження, що ми намагатимемося зробити у цій роботі.

Об’єкт роботи – доба Розстріляного відродження.

Предметом роботи є особливості висвітлення духовно-культурного і літературно-мистецького життя України 1920–1930-х рр. на уроках історії та в позакласній роботі зі школярами у 10 класі.

Метою роботи є комплексне вивчення проблеми висвітлення духовно-культурного і літературно-мистецького життя України на уроках історії та в позакласній роботі зі школярами у 10 класі (на прикладі вивчення доби «Розстріляного відродження»)

Для досягнення мети дипломної роботи передбачається розв’язання таких **завдань**:

- проаналізувати особливості розвитку культури та національної самобутності у підрадянській Україні міжвоєнного періоду
- дослідити проблему митця і влади, свободи творчості у тоталітаризмі;
- дати характеристику формування причинно-наслідкового зв’язку, що проявляється у сталінському терорі проти української інтелігенції;

- охарактеризувати масові форми роботи присвячені вивченню українського модернізму в умовах домінування соціалістичної системи;
- здійснити оцінку діяльності літературних об'єднань «українського ренесансу» 1920-х рр. у груповій позакласній роботі;
- запропонувати складові індивідуальної позакласної роботи з підтеми «Напрями літературно-мистецької течії модернізму»
- розглянути специфіку дискусійного питання «Чому зник український модернізм?»;
- знайти зв'язок між трагічними долями митців доби Розстріляного відродження та сучасних культурних діячів, що загинули від рук московського окупанта;
- дати оцінку процесу сучасної реабілітації Розстріляного відродження крізь призму спроб реабілітації в 1950–1960-х рр.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють 1920 – 1930 рр. Нижня межа обумовлена початком політики коренізації/українізації та формування перших літературно-мистецьких об'єднань як символ відродження української культури. Верхня межа обумовлена Великим терором 1937–1938 рр. як кульмінації доби Розстріляного відродження

Територіальні рамки визначаються територією підрадянської України, яка перебувала у складі СРСР.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої в дипломній роботі мети було використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. До загальнонаукових методів та принципів належать: принцип науковості, об'єктивності, цілісності, історизму, порівняльний, соціально-психологічний, біхевіористський метод.

Наукова новизна роботи полягає у проведеному на базі широкого кола джерел та літератури комплексному дослідженні проблеми висвітлення духовно-культурного і літературно-мистецького життя України на уроках історії та в позакласній роботі зі школярами у 10 класі (на прикладі вивчення доби «Розстріляного відродження»). Вперше здійснено спробу комплексного

дослідження доби Розстріляного відродження в контексті позакласної роботи на уроках історії: розглянуто масові та індивідуальні форми позакласної роботи. Фактично вперше здійснено спробу пошуку взаємозв'язків митців доби Розстріляного відродження із загибеллю сучасної інтелігенції в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну, яку нерідко називають «сучасним Розстріляним відродженням». Також в межах роботи проаналізовано сучасний стан реабілітації репресованих митців.

Практичне значення полягає в тому, що робота ґрунтовно розглядає проблему висвітлення духовно-культурного і літературно-мистецького життя України на уроках історії та в позакласній роботі зі школярами у 10 класі (на прикладі вивчення доби «Розстріляного відродження»). Дослідження пропонує різноманітну інформацію, що може бути використана серед студентів ЗВО для детальнішого вивчення та черпання інформації у подальшому написанні реферативних та наукових робіт на цю тематику, підготовки до семінарських та інших занять, написання курсових робіт, в освітньому та виховному процесах.

Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження. При опрацюванні літератури, основну увагу було приділено науковим працям, підручникам, статтям з даного питання, а також була залучена інформація з довідкових Інтернет-ресурсів. Зокрема, було використано праці та наукові статті В. В'ятровича, Н. Горішньої, Д. Горожанкіної, О. Дяченка, В. Жеребного, М. Кісельової, Н. Кузякіної, С. Ленської, К. Нікітенка, В. Овсієнка, А. Павлюка, В. Перцевої, Ю. Прядко, О. Пухонської, К. Сокурєнко, О. Тарапон, А. Усатої та інших. Джерельну базу вивчення теми забезпечило використання першоджерел, а саме архівних документів, що стосувалися відкриття кримінальних справ, рішення про ув'язнення та розстріли, рішення про реабілітацію. Попри певні здобутки й напрацювання науковців, тема ще не стала предметом спеціального, комплексного дослідження у вітчизняній історіографії.

Структура роботи відповідає поставленій меті і завданням дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, поділених на дев'ять підрозділів, висновку, списку використаних джерел (66 позицій) та додатків (12

позицій) Основний текст становить 78 сторінок. Загальний обсяг дипломної роботи – 118 сторінок.

РОЗДІЛ 1

Характеристика духовно-культурного і літературно-мистецького життя України 1920–1930-х рр. засобами інтерактивного навчання на уроках історії

1.1. Особливості розвитку культури та національної самобутності у підрадянській Україні міжвоєнного періоду

1920-ті роки в історії України позначені трагічними подіями – поразкою національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., ліквідацією Української Народної Республіки та формування на Наддніпрянщині маріонеткової Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Проголошення УСРР формально відбулося на III Всеукраїнському з'їзді рад, що відбувся 10 березня 1919 р.

Українці прокинулися в нових реаліях – встановлення та побудови радянської влади. Протиріччя полягало в тому, що українці не були готові до радянських змін. У 1920-х рр. більшовики почали поширювати ідеї української культури як націоналістичної, ворожої, такої, що пов'язана із контрреволюцією та петлюрівщиною.

Ще одне протиріччя між партійною елітою СРСР та українською національною інтелігенцією полягало у відмінності поглядів, адже діячі культури відзначалися вільнодумством та свободою творчості. Тому культура розглядалася більшовиками як найнебезпечніша сфера, відповідно способи боротьби з нею були відповідними – переслідування, арешти, утиски, допити, побиття, ув'язнення, цензура, примусове лікування та вбивства [29, с. 239–240].

Український історик, громадсько-політичний діяч В. В'ятрович слушно зауважив, що розвиток культури в 1920-х рр. був своєрідним спалахом та реваншем національного руху, який зазнав поразки у військовій та політичній площині. Тому інтелігенція знайшла інший шлях щоб здійснювати боротьбу за незалежність України, а саме у культурній площині, у якій за словами

В. В'ятровича неодноразово перемагала режим. До слова, не рідко погляди певних діячів із культурних переростали у політичні [34].

Найвизначнішим вираженням перетворення культурних поглядів української інтелігенції в погляди політичні стало формулювання Миколою Хвильовим гасла «Геть від Москви». Це без сумніву доводило до сказу вище партійне керівництво Радянського Союзу, який відплатив культурним діячам нічим іншим як фізичним знищенням.

Український історик О. Чернуха зауважує, що дане гасло стало вектором розвитку у напрямку Європи, що означало відродження української культури, повернення до культурних джерел України [25, с. 430].

Історик В. В'ятрович посилається на статистику, що за декілька років до піку терору (1937–1938) проти української інтелігенції у 1933–1934 рр. зазнали репресій трохи більше ніж половина членів Спілки письменників України, а саме 97 осіб із 193 дійсних членів Спілки письменників України [34].

Ми вважаємо, що це досить моторошна цифра, попри невелику кількість членів, що входили до цієї Спілки письменників України. Який культурний, соціальний, політичний та національний поштовх до розвитку України вони могли спричинити, якщо б їх не було репресовано чи знищено.

Вважаємо, що такі дії з боку радянського тоталітарного режиму є чітко спланованими, щоб залишити українців без національної еліти. Адже із середовища цієї інтелігенції могла б вирости політична еліта, що поставила б за мету досягнення незалежності України. Перші паростки такого зародження ми побачили у 1920–1930-х рр., коли М. Хвильовий проголосив гасло «Геть від Москви». Хоч воно стосувалося культури, проте, без сумніву, його можна було розцінювати як політичне гасло.

Саме так зробила офіційна цензура та правоохоронні органи, які побачили тут буржуазний націоналізм, ба більше, небезпеку для партії та радянської держави.

Події 1920–1930-х рр. показали, що правляча партія не завжди домагається всіх поставлених перед собою завдань, якщо народи прагнуть відновлення власної ідентичності.

Більшовики були змушені йти на певні поступки, хоч вони виявилися недовготривалими. Прикладом можна назвати політику «українізації», яка попри недовгий термін існування зуміла зруйнувати міфи про «дві культури в кожній національній культурі» та сформувати в свідомості суспільства нові нейронні зв'язки. Адже, як відомо «хто не здатен удосконалити своє мислення, не зуміє змінити нічого».

Пленум ЦК РКП (б) 29 листопада 1919 р. прийняв постанову «Про Радянську владу на Україні». У ній йшлося про те, що члени партії повинні позитивно впливати на розвиток української культури та мови. Проте, як цього слід було очікувати, було певне «але». Радянські можновладці не прагнули розквіту України як незалежної держави, а тільки дозволяли українцям відновити рештки національної ідентичності.

На думку комуністів, повернути народові його основоположне право на самовизначення, це неабияке послабленням і дарунок з їхнього боку. Дане рішення стимулювало відновлення української культури та розпочало примітивну спробу дерусифікації суспільного життя населення [4, с. 275].

Попавшись у пастку своєї ж ідеології та обмеженості мислення, радянські можновладці не були готові слідувати настановам резолюції. У їх недалекому мозку прокручувалася ідея, що все українське дорівнює початку контрреволюції. Вони трималися за власні страхи та суб'єктивні установки, тому запланований розвиток української мови і культури відбувався повільними темпами.

Нова економічна політика (НЕП) призвела до лібералізації економічного життя в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР). Проте політичний лад не зазнав жодних метаморфоз. Існувала єдина легальна політична партія, створення інших партій було недопустимим. Однопартійна система по-суті зробила неможливим створення раціональної політики.

Вищезазначені дії спричинили масштабну розруху та політичну кризу в суспільстві. Знову ж таки, радянській верхівці не залишалося нічого іншого, як проголосити в квітні 1923 р. політику «коренізації». Радіти республікам не доводилося, оскільки це був черговий стратегічний маневр з боку прибічників Й. Сталіна для замилювання очей та подальшого обмеження національних прав народів [4, с. 276].

Відбувалося сприяння розвитку української культури: в державних органах та закладах освіти нарешті заговорили рідною мовою. Місцеві апарати влади поповнювалися шляхом доручення до них національних кадрів. Таким способом радянська влада намагалася закріпитися в національних республіках, переслідуючи тільки свої інтереси. Внаслідок такої стратегії, українці мали можливість хоча й ненадовго, однак самостійно керувати духовною сферою.

Основоположні завдання та напрями українізації були визначені у двох документах:

- 27 липня 1923 р. – декрет Раднаркому УСРР «Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ»;
- 1 серпня 1923 р. – постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про заходи із забезпечення рівноправності мов і про сприяння розвитку української мови».

У цих документах проголошувалася потреба розвитку української мови на території УСРР, а також вказувалося на рівність української та російської мов. Звісно ж курс на українізацію сприйнявся вороже радянськими можновладцями. Однак, серед наркомату освіти знайшлися особи з проукраїнською позицією, тому процес українізації проходив за визначеним планом. Українська мова заповонила загальноосвітні заклади, вузи, технікуми, ЗМІ [4, с. 277].

Тодішнє партійне керівництво вирішило не вступати в суперечки з «націоналами» та залишити при собі русифікаційні настрої. У рядах КП(б)У побільшало представників інших політичних сил, таких як боротьбисти, незалежники, укапісти тощо. Дані події оптимістично вплинули на розвиток національної культури та плавно стимулювали українізацію партії.

У 1920-х рр. перемогу здобули прибічники національної ідеї, котрі жадали творити українську культуру за рахунок поєднання досвіду індустріального міста та патріархального села. На їхньому шляху зустрілося багато перешкод та невинуватих втрат. Однак, вони досягли бажаного: піднесення українського культурного життя на теренах УСРР.

Розвиток культури послаблявся тим фактом, що більшість української інтелігенції займала вичікувальну позицію та висловлювала недовіру до нової політики радянської верхівки. Половина дореволюційних діячів емігрували за кордон. Адміністрація більшовиків, у свою чергу, також загострювала відносини з представниками інтелігенції, ставлячись до них з відвертим презирством [4, с. 278].

Частина української інтелігенції, яка проживала за кордоном повернулася в Україну через амністію колишнім повстанцям. Кількість репатрійованих з Польщі осіб становила 20 тис. осіб. Культурні діячі щиро сподівалися на відновлення демократії в політичному житті держави, а також бажали брати активну участь у культуротворчому процесі на рідній землі.

Українська інтелігенція почала приймати активну участь у роботі державних установ тільки після повернення «зміновіхівців». Вищезгадана подія, можна сказати, розпалила одвічну боротьбу за національну культуру та державність. Світочі створили нові літературні організації, розбудили з довгої сплячки кінематограф, вдихнули ковток життя в українську пресу. Все почало оживати завдяки праці та старанню талановитих культурних діячів [4, с. 278].

Вагомою відчувалася присутність у літературному житті того часу поетів «неокласиків». До цієї групи можна віднести О. Бургардта, М. Рильського, М. Зерова, М. Драй-Хмару, П. Филиповича. Опонентами неокласиків прийнято вважати критиків і літературознавців, серед яких: М. Новицький, А. Лебідь, Б. Якубовський, Є. Голоскевич. Діяльність неокласиків вплинула на перебіг літературної дискусії в 1925–1928 рр.

В чому ж полягала суть літературної дискусії 1925–1928 рр., що була проголошена М. Хвильовим. Початком літературної дискусії вважається

памфлет «Про сатану в бочці, або про графоманів, спекулянтів та інших «просвітян», опублікований 30 квітня 1925 р. У цьому пафлеті йшлося про те, що класичну літературу називають ворожою для класів, а більшість літературних угруповань пропагують в своїй діяльності нігілізм. Зокрема він акцентував увагу на членах «Плугу», ВУСПП, які виступали та захищали низькоякісні твори орієнтовані на масовізм. М. Хвильового бентежив той факт, що будь-якому дописувачеві автоматично надавали звання письменника [28, с. 53].

В ході літературної дискусії свої ідеї та погляди на українську літературу та процес її розвитку, М. Хвильовий виклав у наступних памфлетах: «Камо грядеш», виданий у 1925 р.; «Апологети писаризму», виданий у 1926 р.; «Україна чи Малоросія», виданий у 1926 р.; «Думки проти течії», виданий у 1926 р.;

Якщо коротко розглянути основні ідеї розвитку української літератури, запропоновані М. Хвильовим (справжнє прізвище – Фітільов), то вони виглядають наступним чином:

1) «Геть від Москви» – фактично головне гасло М. Хвильового, що здійснило великий вплив на літературний розвиток України. Це гасло було проголошене у «Апологетам писаризму» і в поглядах М. Хвильового означало необхідність орієнтації на західноєвропейський стиль, прийоми і взагалі на західноєвропейське мистецтво» і необхідність «якомога швидше тікати» від Москви, яка на думку М. Хвильового була «...центром всесоюзного міщанства». Це стосувалося української поезії. Проголошуючи це гасло «Геть від Москви», М. Хвильовий мав на увазі виключно літературні процеси, а не політичні зміни, про які звісно ж подумали більшовики [28, с. 53–54];

2) орієнтація митців на «психологічну Європу» – заклик до українських митців орієнтуватися на досвід європейської культури, відстоював не лише необхідність відмовитися від літератури, що в основі мала культ пролетаріату, але закликав орієнтуватися на європейський гуманізм і зразки світової літератури [28, с. 53];

3) «Азіатський ренесанс» є епохою європейського відродження, що поєднане із греко-римським відродженням. М. Хвильовий настоював на тому, що для людства прийшов час для четвертого відродження цивілізації. Мала існувати певна азіатська країна, що мала б дати поштовх для розвитку людства. На його думку, ця місія випала Україні, бо наша країна стоїть на роздоріжжі Заходу і Сходу, Європи та Азії. М. Хвильовий назвав головні риси, які мали бути притаманні «Азіатському ренесансу», це: проголошення і утвердження сильних людей, який письменник назвав «...новим типом відважних конкістадорів»; процес відродження класичної освіченості;

4) «романтика вітаїзму» – фактично літературні принципи (стиль), які згідно позиції М. Хвильового є романтизмом активним, що підтверджував пульсацію українського відродження. У літературі вітаїзм проявився як оптимістичне світосприйняття, яке зображувалося шляхом енергійного викладу та принципах інтелектуалізації [28, с. 54].

На літературній арені постали нові організації, серед яких можна виділити: Спілку пролетарських письменників «Гарт» і Спілку селянських письменників «Плуг».

Активними учасниками «Плугу» були С. Пилипенко, А. Панів, І. Сенченко, Г. Епик, І. Кириленко, В. Гжицький, П. Панч, І. Шевченко, П. Усенко. Що стосується членів «Гарту», можна виокремити: В. Сосюру, В. Коряка, М. Хвильового, П. Тичину. Об'єднання відрізнялися своїм підходом та тематикою. У той час як письменники «Плугу» осмислювали драматичне життя селянства, члени «Гарту» описували проблеми та перипетії міста. [4, с. 279]

У першій половині 1920-х рр. з'явилося літературне угруповання «Аспис», до якого входили письменники В. Підмогильний, М. Рильський, М. Зеров, Л. Старицька-Черняхівська, Д. Загул, Н. Романович-Ткаченко. З «Аспису» незабаром виділилося угруповання «Ланка» (Г. Косинка, Б. Антоненко-Давидович, М. Галич, Т. Осьмачка). Основоположні принципи «Ланки» перекликалися з ідеями «неокласиків», вона обстоювала важливість

самовдосконалення, звертала увагу на світосприйняття людини та жадала від митців написання геніальних робіт.

Повна тоталітарна диктатура, яка прийшла на зміну політиці НЕПу, ускладнила розвиток літератури та знову розпалила вогнище боротьби за українську ідентичність.

Більшовики хотіли розповсюдити контроль на всі сфери життя населення, зробивши митців покірними та зручними. Їхні тексти повинні були відповідати ідеям компартії та показувати події викривлено на благо Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Радянська верхівка не схвалювала прагнення письменників до свободи творчості, всіляко бажала завадити їй повноцінній самореалізації. Тоталітарна машина ставила за мету створення «нової людини», тобто особи без власної думки та поглядів, а тим паче без націоналістичної спрямованості. Будь-який відхід від ідеології партії вважався ознакою «ворога народу» [4, с. 280].

У 1925 р. створена «Вільна Академія Пролетарської Літератури» (ВАПЛІТЕ) у м. Харкові. Вона вмістила в себе членів «Плугу», яскравої літературної організації «Жовтень» та колишніх представників «Гарту». Талантами організації були: О. Досвітній, М. Бажан, А. Любченко, О. Слісаренко, Ю. Шпол, П. Тичина, І. Дніпровський, Ю. Смолич, М. Куліш. Президентом обрали М. Ялового, йому допомагали О. Досвітній та М. Хвильовий. Організацію ВАПЛІТЕ зустрів шквал критики від письменників ВУСППу та «Молодняка».

У січні 1927 р. розпочала роботу Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників (ВУСПП), яка була еквівалентом російського РАППу. До Спілки ввійшли літератори, які підтримували комуністичний режим та виступали проти таких націоналістичних організацій як «неокласики», «ВАПЛІТЕ», «МАРС». Творчий доробок ВУСППу не ніс жодної цінності для української літератури, адже він вздовж і впоперек був просякнутий брехливою партійною пропагандою. Літературна гегемонія ВУСППу та поширення всім відомого

лозунгу «ворог або союзник» інформувало про нарощування тоталітаризації літературного життя [4, с. 280–281].

Важливу роль у культурно-мистецькому житті відіграв театр. Більшість дослідників схиляються до думки, що найкращими роками розвитку театрального мистецтва варто вважати 1922–1923 рр. Чому саме ці роки? Бо саме тоді виокремилися три провідні театри, що репрезентували напрямки театрального мистецтва – театр ім. І. Франка, театр ім. М. Заньковецької та театр «Березіль» під керівництвом талановитого Л. Курбаса [4, с. 281–282].

Під впливом національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. і потім курсу на українізацію, українські театри шукали нові стилі та принципи сценічного дійства. Здебільшого вони зводилися до відходу від побутової та етнографічної тематики в діяльності театральних колективів [4, с. 281].

У процесі т. зв. курсу українізації театру в Україні слід виділити декрет РНК УСРР «Про заходи у справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ». У ньому йшлося про організацію театру державної власності у м. Харкові, а також оформлення та організація таких театрів на місцях.

Особливої уваги надавалося заходам, спрямованим на організацію українського театрального репертуару революційного характеру, тобто такого, який вихваляв подвиги соціалістичної революції, комуністичну партію та її вождя. Ці норми декрету поширювалися по всій території України, що була підконтрольна комуністам. Тому органи на місцях були змушені сприяти українізації театру [4, с. 282].

Фактично курс на коренізацію, що в Україні носив назву українізації, за словами Н. Горішної було певним тактичним відступом Й. Сталіна та комуністичної партії перед майбутнім наступом на національні та культурні права республік Союзу, в напрямку обмеження суверенних прав цих республік. Це було зроблено з метою зменшити напругу між всесоюзним центром (Москвою) та центрами республік на місцях, а також дати певний час для більшовиків, щоб зібратися із силами на їх шляху до встановлення

централізованої, шовіністичної та великодержавної лінії в процесі державного та національного будівництва в СРСР.

Щодо міжнародного аспекту, то курс на коренізацію був покликаний привернути увагу та завоювати прихильність робітничих та селянських мас в інших країнах поза СРСР [4, с. 282].

Ми вважаємо це хитрою та цілеспрямованою політикою гібридного поширення ідей соціалістичної революції по Європі, а відтак по всьому світі. З погляду комуністів така тактика зрозуміла, адже Інтернаціонал проголосив ідеї поширення світової соціалістичної революції під прикриттям національного звільнення народів від капіталізму та знуцання панів. По факту, це було прагненням світового панування. Такі прагнення притаманні будь-якому тоталітарному режимові, адже це умова та запорука його виживання. Ця умова криється в захопленні все нових і нових територій.

Можемо порівняти це із світовими тенденціями в 1930–1940-х рр., коли відбувся початок проявлення шовіністичних прагнень Німеччини до світового панування, яке вона просувала із приходом до влади А. Гітлера у 1933 р.

Такі ж прагнення мали й більшовики – встановити комуністичну владу в усьому світі, а по факту просто панувати над усім світом, диктуючи усім свою волю та правила.

Курс українізації із самого початку був приречений на провал із кількох взаємопов'язаних причин: русифікований державний та партійний апарат, який чинив опір українізації; наявність репресивно-силових структур, що також чинила опір курсу українізації; більшовицька політика, що носила уніфікований та централізаторський характер; постійний пошук буржуазних націоналістів, ворогів народу, шкідників (такі процеси призводили до вішання ярликів, яке стало частою практикою комуністів; як наслідок такі особи ставали жертвами репресій та були або відправленні у заслання або фізично знищені) [4, с. 282].

Таким чином, розвиток культури протягом 1920–1930-х рр. відзначався неоднозначністю, адже з одного боку розпочався період відродження культури

України, але з іншого боку це відродження було суто ідеологічним інструментом в руках радянської тоталітарної машини.

На початку 1920-х рр. перед комуністами постало певна проблема, яка вимагала негайного вирішення: як впливати на культурних діячів, митців та мистецтво в цілому і зробити це одним із інструментів ідеологічного впливу, а митців, які репрезентують українську культуру перетворити на «ручних псів».

Попри це, українська культура показала свій значний розвиток, яким завдячує тисячам осіб, представників інтелігенції, що попри заборони та цензури твори нову сторінку українського національно-духовного життя, що вартувало уваги усього світу.

1.2. Висвітлення проблеми: митець і влада, свобода творчості у тоталітаризмі

При розгляді проблеми митця і влади та свободи творчості у тоталітаризмі, слід, як наголошує В. Перцева, поставити межу між зовнішньою та внутрішньою свободою митця. Згідно її позиції, зовнішня свобода митця виступає в ролі обмеження здійснення творчості з боку партії та її номенклатури шляхом певних заборон та приписів.

В таких приписах митцям, серед них і письменникам надавалися рекомендації, вказівки, роз'яснення партійних вимог та принципів. Такі приписи та заборони на зовнішньому рівні реалізовувалися шляхом фізичного насильства, терору з боку органів держбезпеки тоталітарного режиму. Не рідко використовувалися залякування, тортури, психологічний тиск та цензуру, щоб вплинути на позицію митця і так би мовити загітувати перейти на бік комунізму [17, с. 53].

Внутрішня свобода митця у контексті взаємозв'язку та розвитку в умовах тоталітаризму розглядається українською дослідницею В. Перцевою як процес перетворення цих приписів на особисті ідеологічні переконання.

З метою завуальовано показати митцям, зокрема художникам, повну свободу творчості, офіційна ідеологія вдавалася до поширення в суспільстві

думок та ідей, заявляючи, що «...не має такої країни на цій планеті, де є стільки простору для творчості». Щодо впливу на українську культуру вони писали, що українська держава, тут мається на увазі УСРР, пізніше УРСР, «...заохочує творче змагання майстрів мистецтва». Вони заявляли, що розвиток культури та мистецтва можливий лише шляхом змагання між діячами культури, через яке розкриється увесь творчий масштаб соцреалізму [17, с. 53].

Маємо розуміти той факт, що декларуючи «свободу творчості», комуністи ставили цю свободу у свої чітко визначені рамки. Без сумніву, ці рамки були вигідні виключно більшовикам.

У цих радянських межах якраз розкривається суть приписів більшовиків для українських митців. Відповідно до позиції більшовиків, письменник в СРСР має стати виразником «...політики партії та уряду», що означало пропаганду ідей, які просуvalo вище керівництво союзної держави. Митець в очах більшовиків стає бійцем «...ідеологічного фронту» та активним «...будівничим комуністичного суспільства». Свобода в його творчості проявляється лише у випадку у тверду впевненість у світле майбутнє. Звісно ж йшлося про радянське майбутнє, а не в межах власної незалежної держави [17, с. 53].

Як зазначає В. В'ятрович, Україна у міжвоєнний період стала своєрідним майданчиком для експериментів, на якому кривавий комуністичний режим набиралася досвіду у нищенні культури та самотності народів, які окупував.

Для поступового приборкання та нищення національних культур, у нашому випадку української культури, комуністичний режим, за словами В. В'ятровича використовував низку найрізноманітніших методів впливу. Серед них:

- 1) цензура – заборона видавництва та публікування віршів, творів, книжок, картин, кінострічок. Деяке публікування дозволялося після ретельної перевірки та виправлення наданих на публікацію матеріалів у вигідне для режиму русло. Проте й це відбувалося лише у випадку співпраці митця із комуністами;

2) утиски творчості – воно послідовно впливає із першого пункту та містить у собі заборону вести літературну, художню діяльність, обшуки в житлах діячів культури, конфіскація творчих доробків, їх спалення або ж радше їх прикріплення до сфабрикованих кримінальних справ, у ході яких митців звинувачували у націоналізмі, непідкоренні режиму, вільнодумство та прагнення до повалення державного ладу;

3) залякування культурних діячів – арешти, обшуки, допити, що нерідко тривали безперервно по декілька годин, побиття, запроторення у психіатричні лікарні

4) фізичне знищення – найвища міра покарання до якої приходили більшовики. Вплив міг відбуватися опосередкованим, коли правоохоронні органи тиснули на митця до моменту скоєння останнім самогубства, що було вигідне режимові або ж прямим – коли органи держбезпеки УРСР здійснювали розстріли [34].

Вироблена в Україні методика знищення культури та представників інтелігенції пізніше була застосована при встановленні комуністичного режиму в Польщі, Угорщині, НДР та інших країнах східного (соціалістичного) блоку [34].

Слід зауважити, що партійна номенклатура заснувала контрольовані її силовими структурами єдині спілки письменників, художників, композиторів. Це здійснювалося з метою придушення будь-яких відхилень від норм встановлених радянською владою та інструмент визначення не вигідних режиму людей. Такі спілки використовувалися з метою обмежити та перешкодити творчій діяльності української інтелігенції, зокрема І. Кавалерідзе, О. Довженку, І. Савченка.

Декларуючи в своїх офіційних документах свободу творчості, самі ж її свідомо обмежували. Комуністів відверто дратувало існування вільнодумства, адже митець, який має можливість вільно висловити свою думку є бомбою задовільненої дії у процесі знищення основи тоталітаризму. Свободу як термін більшовики клали в один ряд із свавіллям, анархією, байдиками, пустощами,

індивідуалізмом. Саме останнє – індивідуалізм – більшовиками в умовах класового суспільства відкидалося, адже радянська верхівка боялася індивідуалізму як вогню, вважаючи, що воно є породженням капіталізму, а капіталізм є ворожим і небезпечним для радянського суспільства, яке будували на засадах, назовемо це рівності на кістках залякування.

Принцип партійності, як зазначає В. Перцева і окреслював межі художньої та творчої свободи митця. З цього дослідниця зробила наступні висновки: свобода де-факто реалізується шляхом вступу діяча культури в партію; творчість поза партією жорстко контролювалася та цензурувалася; перебування в партії – інструмент для контролю над митцем та ідеологічний стержень для перевиховання суспільства на лад більшовиків [17, с. 53].

О. Пухонська посилаючись на спостереження Б. Будена наголошує на тому, що комуністи не були ні мистецтвознавцями, ні літературознавцями, проте спробували створити такий собі єдиний правильний твір мистецтва в уособленні соціалізму. Тому новий напрям був покликаний допомогти більшовикам поширити свої ідеї в маси через підконтрольну собі інтелігенцію, яку досить часто психологічно ламали. Тому з'явилися адепти режиму, які за будь-що стояли на службі ідей комунізму, а фактично стали ізольованими від зовнішнього світу. Вони мали поширювати культ партії та вождя крізь культуру, яку прагнули зробити масовою [18, с. 135–136].

Особливість тоталітарного режиму є те, що він посягає на сакральну культуру народів, які захопив. Для українців сакральним в культурі є християнська релігія та церква. Тому першочерговим кроком на шляху утвердження радянської влади було заміщення однієї релігії іншою, тобто заміна християнства на атеїзм як ідеологію. За словами О. Пухонської, вожді в тоталітарних режимів робили це з огляду на позбавлення себе конкуренції у сакралізації своєї особистості. Це можна пояснити тим, що вожді проголошували себе ідолами [18, с. 137].

Американський історик та дипломат К. Хейс стверджує, що коли народ втрачає віру в сакрального Бога поступово відбувається його компенсація за

рахунок заміщення богами крові та землі («діонісійський племінний бог» за К. Хейсом) і матеріалізму та фаталізму («лукреційський бог») [18, с. 137].

Варто зауважити, що тоталітарні заборони поширювалися на усі складові творчості, починаючи із творчого задуму та ідеї, вибору теми та сюжету, закінчуючи соціальною орієнтацією твору (літературного чи художнього).

Окрім зовнішніх заборон, радянська влада впливала на внутрішню свободу творчості шляхом психологічного тиску на особу, прагнучи зламати її творчий запал та стержень.

Єдиним допустимим методом змалювання дійсності був соціалістичний реалізм, інші просто не допускалися. В. Перцева зауважує, що митці 1920–1930-х рр. особливо в період коренізації (українізації) мали суб'єктивно щирі віру будучи суб'єктом суспільства, яке будує соціалізм та йде до комунізму. Фактично це визначило їх світоглядну позицію у цей нелегкий час [17, с. 53–54].

Ця ж дослідниця у своїй науковій статті «Проблема свободи художньої творчості в умовах радянського тоталітаризму» розглядаючи дану тематику виділила варіанти цієї свободи творчості в СРСР у 1920–1930-х рр.

Перший варіант свободи творчості у тогочасній суспільно-політичній ситуації в УРСР – щира асоціація себе із режимом, що виключала будь-яку критику системи, попри явні неточності та суперечності у розвитку.

Другий варіант – повне відкинення та несприйняття системи, що проявляється у завуальованій або наявній формах.

Третій варіант – проміжний – наслідування принципів тоталітарного режиму в поєднанні із внутрішньою невірою. Це є щось середнє між першим та другим варіантами [17, с. 54].

Трохи раніше ми зачіпали тему коренізації. Ми вважаємо, що дана політика була спеціально спланованою аби замилити очі провідній українській культурній еліті, дати надію на вільний розвиток на теренах власної Батьківщини. Митці, що виїхали закордон охоче поверталися, щоб збагатити культурну спадщину України своїми творчими доробками.

Заходи українізації робилися якраз із метою повернення з-за кордону вітчизняних культурних діячів, які б творили на Батьківщині і діяльність яких дозволила визначити радянському режимові не благонадійних об'єктів, щоб потім здійснити репресії аж до фізичного знищення.

Як зазначає Г. Церна, на початку 1920-х рр. на порядку денному більшовиків постала нова проблема, яка потребувала негайного вирішення. Проблема полягала в наступному: як впливати на культуру та її представників та зробити її своєрідним інструментом ідеологічного впливу в рамках національно-культурного та державного будівництва. Також вони роздумували, як зробити із митців своєрідних рабів системи, а їх творчу діяльність перетворити на свою ідеологічну зброю [23, с. 159].

Н. Дим стверджує, що у 1955 р. Комітетом державної безпеки при Раді Міністрів СРСР було видано директиву № 108 сс, яка була призначена обласним управлінням державної безпеки. У цій директиві було надано ряд вказівок, щодо повідомлення родичів розстріляних про те, що ті померли у в'язницях, а у випадку необхідності вирішення певних майнових чи правових питань видавати довідку про смерть, яка зареєстрована у РАЦСі із вказанням дати смерті «...в межах 10 років з дня арешту...». Щодо причин смерті, то давалася вказівка вигадувати причини смерті [37].

Ще до законного оформлення практики державного терору та репресій та опісля нього, більшовики розпочали безжалісні зачистки представників української інтелігенції.

За словами О. Хаустової, основний фокус спецслужб був спрямований на учасників українізації та осіб, що повернулися з-за кордону. Такими можна назвати: М. Грушевський (помер у 1934 р. нібито під час операції. Проте, це могла бути спланована операція із його фізичного усунення), М. Зеров, Л. Курбас, І. Куліш [25, с. 650].

Таким чином можна говорити про дві сторони медалі у відносинах митця і влади: по-перше, радянська верхівка прагнула використати культурний та інтелігентний елемент у своїх цілях – всенародній пропаганді своїх ідеалів; по-

друге, за наказом вищого керівництва СРСР, спецслужби здійснювали нагляди, арешти, допити, побиття та ув'язнення за культурними діячами України. Апогеєм усіх злочинних дій стала фізична розправа із цвітом української нації. На наш погляд, більшовики радше воліли знищити українську інтелігенцію, аби позбавити українців можливості відродити власну державу, чого вони найбільше боялися, аніж зберегти їх та використати у своїх кровожерливих намірах.

1.3. Специфіка формування причинно-наслідкового зв'язку: «сталінський терор» проти українських культурних діячів

Тоталітарний режим радянської верхівки йшов пліч-о пліч із репресіями видатних діячів української культури, які могли б йому протистояти. У немилість потрапили учасники визвольних змагань, члени колишніх політичних партій, релігійні служителі, чиновники та землевласники. Масові репресії проводилися на основі норм «революційної законності» та оновленої ідеології.

У 1920-х рр. інтереси політичної партії були поставлені вище особистих прав громадянина, що спричинило початок безжальних репресій. Кримінальний кодекс УРСР закріплював нові поправки, а саме: термін «покарання» замінили на «заходи соціального захисту». Відповідно до нововведень, радянська верхівка мала повноваження відправити у вислання громадян, котрі, як вважала партія, становлять загрозу для суспільного блага. Навіть без доведеної вини, особу могли позбавити прав, наданих їй від народження.

Чиновники впили свої пазурі в український Кримінальний Кодекс, ввівши терміни «саботаж» та «шпигунство», за які особу могли засудити до 25 років. [5, с. 93; 8, с. 93]

Наприкінці 1920-х рр. під удар потрапив цвіт нашої нації – національна інтелігенція України, на плечах котрої тримався розвиток української культури, зокрема літератури, театру, кінематографу, живопису, архітектури. Було знищено «Блок українських націоналістичних партій», «Троцькістсько-

націоналістичний блок», «Український національний центр». Головне управління державної безпеки НКВС використовувало методи психологічного та фізичного терору для визнання провини українських діячів на засіданнях суду. [3, с. 89; 8, с. 89]

Метою радянської машини терору стали репресії проти української інтелігенції та селянства.

Колективізація та індустріалізація спричинила голод і зниження соціального статусу населення. Через посуху зерновий урожай скоротився, що призвело до перебоїв з постачанням продукції в міста.

Наступним об'єктом для політичних репресій влада обрала стару технічну інтелігенцію. У травні 1928 р. органи державної безпеки сфальсифікували «Шахтинську справу», арештувавши понад 100 «зрадників» вугільної промисловості Донбасу. У суді інженерів інкримінували в спробі зруйнувати вугільне господарство задля інтересів Німеччини, Франції та Польщі [5, с. 93].

1930-ті рр. ознаменувалися масовими репресіями культурних діячів в Україні. Дослідники умовно виділяють три великі хвилі репресій. Перша хвиля припала на 1929–1931 рр. Відбувалася примусова колективізація, розкуркулювання, процес над таємною націоналістичною організацією «Союз визволення України» та ліквідація УАПЦ.

Під час другої хвилі (1932–1934 рр.) був введений в дію штучний голод, набирав обертів постишевський терор. Її ще називали «кіровською хвилею».

Третя ж хвиля репресій розгорнулася в 1936–1938 рр. й носила назву Великий терор. Для нашого дослідження важливим є саме третя та найбільша хвиля репресій.

Результатом численних репресій стало фізичне знищення частини української інтелігенції та активних діячів культури того часу. Проблемним досі залишається питання кількості репресованих осіб. У світі немає безчинства рівного за обсягом сталінському терору, що стосується громадян власної держави [16, с. 174].

Усього проведено три етапи наступу на інтелігенцію:

Перший етап (1929–1933 рр.) ознаменувався боротьбою з творчою інтелігенцією. Радянська влада побоювалася, що культурні діячі стануть заодно з антирадянськими організаціями та створять власну потужну опозицію. Протягом 1929–1930 рр. 45 представників національної еліти звинувачено у зв'язку з «Спілкою визволення України». У найкращих традиціях дезінформації, радянська верхівка пустила наклеп, що завданням даної організації було вбивство Й. Сталіна, підбурювання селян проти колективізації та вихід України з СРСР. Завдяки атмосфері ворожості та недовіри, радянським пропагандистам вдалося розвернути широкомасштабну атаку на еліту української нації.

Другий етап боротьби розпочався у 1934 р. Набравши обертів, комуністичний режим ліквідує тих, хто нещодавно тільки підозрювався у зв'язках з антирадянськими організаціями. Однак ядром небезпеки комуністи вважали саме залишки українізації та національної свідомості в головах тодішньої інтелігенції. Неймовірну кількість мовознавців, письменників, художників та філософів прозвали зрадниками, їх заарештовували та ліквідували за небажання зректися своїх ідей. За офіційними даними, 80% українських діячів було вбито, тому цей період носить назву «розстріляне відродження» [3, с. 90; 8, с. 90].

Третій етап припав на 1937–1938 рр., він характеризувався відкритим геноцидом української інтелігенції. Прибічникам Й. Сталіна вже не були потрібні причини чи хоча б якісь докази для арешту особи та її подальшої страти. Рештки надії про національне відродження України нещадно зруйновані кривавою тоталітарною машиною [3, с. 90–91; 8, с. 90–91].

30 липня 1937 р. Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР видав наказ №00447 «Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів. Наступного дня, 31 липня 1937 р. даний наказ був затверджений політбюро ЦК ВКП(б). Проте за словами О. Чернухіної наявні попередні до видання наказу документи (листи, телеграфи) свідчили про

попередню підготовку до репресій, а видання такого роду наказу внесла ці репресії у правове, державне поле [24, с. 650; 37].

Л. Місінкевич вивчаючи документи 1930-х рр. стверджує, що у більшовиків був особливий інтерес до «соціально небезпечних елементів». Водночас суть полягає у трактуванні поняття соціально небезпечних елементів, до числа яких залічували усіх, хто не поділяв позицію більшовиків радянської влади [13, с. 4].

Красномовним є факт арештів у м. Харкові, що відбулися протягом 3–6 листопада 1934 р. Тоді органами ДПУ УСРР було заарештовано 22 особи. Такі заходи були проведені з метою запобігання терористичним актам. Якщо дослідити це питання більш детально то із цього числа 22 осіб: 5 викладачів начальних закладів, 8 літературних працівників, а також під арешт потрапили 3 працівники «Радянської Енциклопедії» із числа її редакції. Також було заарештовано одного наукового співробітника Всеукраїнської картинної галереї.

Суд над ними пройшов 13–14 грудня 1934 р. (див. дод. В.1). До найвищої міри покарання – розстрілу було засуджено 14 осіб, а саме: О. Влизько – український прозаїк, поет, представник футуризму; М. Лебединець – український перекладач та прозаїк; І. Крушельницький – український мистецтвознавець, літературний критик, поет, драматург та графік; Т. Крушельницький – український перекладач, письменник та член Пласту; Р. Шевченко – літературний критик, публіцист; Г. Косинка-Стрілець – письменник-новеліст та перекладач; Р. Сказинський – український публіцист; О. Щербина – інженер; К. Буревій – театрознавець, поет та драматург; Л. Фальківський – сценарист, перекладач, прозаїк та поет; М. Оксамит – вчитель; І. Терещенко – літератор і критик; К. Півненко – літературний критик; С. Матяш – критик, літературознавець; О. Лященко – викладач; Г. Проценко – літературознавець [13, с. 2; 48].

Інтелігенцію репресовану під час Великого терору 1937–1938 рр. умовно поділяють на чотири групи відповідно до міри покарання.

Перша група осіб піддалася найвищій мірі покарання, тобто вони були або жорстоко розстріляні, або померли в нелюдських умовах концтаборів, або вчинили самогубство. До них відносяться такі діячі культури як: Микола Куліш, Микола Зеров, Лесь Курбас, Валер'ян Поліщук, Марко Вороний, Олекса Слісаренко, Валер'ян Підмогильний, Микола Хвильовий, Євген Плужник, Михайло Яловий тощо. У 1950-х рр. деякі з них були реабілітовані, однак радянська влада всіляко забороняла суспільству ознайомлюватися з їх творчою спадщиною.

Другій групі переслідуваних вдалося вижити, проте свої роки вони провели в концтаборах та тюрмах, а декому навіть вдалося втекти з-під лап безжалісного сталінського режиму. До даної групи можна віднести Івана Багряного, Бориса Антоненка-Давидовича.

До третьої групи входили представники інтелігенції, яким вдалося уникнути репресій з боку радянської влади. Проте їх творчість вважалася далекою від ідеалів соцреалізму, а отже також була знищена різноманітними способами. Смерть застала Гната Михайличенка, Леоніда Чернова та Олександра Богомазова ще до початку жорстоких репресій. Юрій Клен, у свою чергу, вчасно емігрував за кордон [16, с. 174].

Четверту групу складають діячі «доби розстріляного відродження» – Павло Тичина, Іван Кочерга, Максим Рильський. Перед ними постало надскладне завдання: пристосовуватися до реалій терору та створювати твори пропагандистського характеру, позбавлені свободи самовираження. Цей творчий доробок був не вартий ламаного гроша.

Враховуючи те що література була провідним напрямом у розвитку культури України, утисків з боку радянської влади зазнали представники інших напрямів культури: кінорежисери, співаки, композитори, мовознавці, перекладачі. Серед перекладачів можна виділити таких діячів як: Освальд Бургардт, Дмитро Загул, Євген Плужник, Михайло Драй-Хмара, Володимир Сосюра, Майк Йогансен, Павло Филипович, Олександр Довженко тощо [16, с. 175].

Як стверджують О. Чернуха та Х. Сизоненко близько 73 % українських філологів-науковців було репресовано, а тисячі вчителів та викладачів було звільнено. У м. Харкові, зокрема було заарештовано низку кобзарів [24, с. 651].

У м. Харкові здійснювалися арешти та виклики на допити митців, що жили в будинку «Слово» (проєкт Дашкевича, що нагадував літеру С). Під час таких акцій з боку радянської влади, українських митців звинувачували у недостатній прихильності до радянської влади чи захопленні європейською культурою, яку комуністи вважали капіталістичною та ворожою.

Зокрема, 12 травня 1933 р. було заарештовано колишнього президента ВАПЛІТЕ М. Ялового. Через арешт свого соратника, наступного дня, 13 травня 1933 р. М. Хвильовий вистрілив з револьвера, чим покінчив життя самогубством. Це було самогубство неофіційного лідера цілого покоління митців 1920–1930-х рр., яке потім В. Лавріненко назве «Розстріляним відродженням» [24, с. 651].

Фактично ці події можна назвати каталізатором початку Великого терору, адже після цих подій почалися масові арешти, допити, фабрикування кримінальних справ, ув'язнення, що отримали свою кульмінацію у листопаді 1937 р., коли сотні українських діячів культури було розстріляно в урочищі Сандармох.

Повертаючись до символічного будинку «Слово», згодом жителі почали називати його крематорієм, через те, що майже кожної ночі сюди приїздили органи НКВС, арештовуючи на вірну смерть нових особистостей. Фактично, як зауважує О. Чернуха протягом 1933–1938 рр. у будинку не залишилося майже нікого [24, с. 651].

В контексті покращення уроків історії у 10 класі, при розгляді даної теми пропонуємо залучати скани документів із кримінальних справ митців «Розстріляного відродження», які є у вільному доступі в мережі Інтернет. Це має на меті дати можливість учням доторкнутися та дати оцінку подіям майже сторічної давності та ознайомитися із злочинними рішеннями правоохоронних органів.

Вважаємо за необхідне використання таких матеріалів, з огляду на те, що учні навчаються у 10 класі і є вже дорослими та мусять розуміти історію такою, якою вона є. Історія ж не є купкою красивих картинок історичних діячів, що розповідає про звитяги та поразки у битвах, що торкається діячів національного-культурного відродження тієї чи іншої нації, натомість історія є кривавою, похмурою і такою, що не прощає помилок.

Репресії та реорганізовані на радянський лад мистецькі спілки призвели до занепаду української літератури, що в свою чергу плюндрувало потенціал цілого суспільства. Масштабні гоніння торкнулися не тільки активно налаштованої інтелігенції, а й їх родин, яких прозвали родичами ворогів народу. На жаль, окрім неймовірної кількості людських втрат, навіки були загублені визначні доробки українських митців, що могли в майбутньому слугувати формуванню національної ідентичності [3, с. 92; 8, с. 92].

Масштабний терор щодо української еліти здійснюваний радянською владою залишив по собі роз'ятрені рани в душах мільйонів людей. Голод 1921–1923, 1932–1933 рр., громадянська війна, масові репресії проти цвіту української нації призвели до великої кількості смертей серед наших співвітчизників.

Для збільшення антиукраїнізаційних заходів була використана справа «УНП»: чекісти сфальсифікували докази та незаконно арештували 50 людей. Більшість з арештованих або розстріляли, або вони померли в концтаборах.

Не залишили без уваги й українську еліту, а саме: письменників, музикантів, художників, вчених, які споконвіку кидалися на амбразуру задля збереження національних поглядів та ідей.

В період з 19 березня по 9 квітня 1930 р. розгорнувся «Театр у театрі» або процес «СВУ». Звинуваченими у справі виявилися професори вузу, вчителі, академіки ВУАН, редактори та кооператори. Тобто, радянська верхівка розпочала наступ на академічну інтелігенцію, світочів науки. Загалом 30 тисяч осіб було заарештовано або ліквідовано під час та по завершенню «справи

СВУ». Чинovníки усíма способами намагалися дискредитувати політику «українізації» своїми брехнями [5, с. 94; 8, с. 94].

По-справжньому колесо репресій закрутилося після вбивства С. Кірова. Й. Сталін запропонував затвердити постанову ЦВК СРСР «Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів», її прозвали безпощадною «Хартією Терору». Серед найперших жертв можна виділити В. Підмогильного, В. Поліщука, М. Куліша, Д. Фальківського. У лютому 1936 р. заарештовано групу українських неокласиків Марка Вороного, Ананія Лебеда, Павла Филиповича, Миколу Зерова.

Діяльність радянських можновладців була спрямована на знищення будь-яких ознак ідентичності народів СРСР, до них на жаль відносилися й українці. Законодавство РСФСР повністю підім'яло під себе законодавство УСРР. Перед українськими діячами культури фактично постав нелегкий вибір: кривава смерть або смиренна покора [5, с. 94–95; 8, с. 94–95].

Отже, аналізуючи вище викладене може прийти до наступних висновків: однією із причин початку репресії щодо українських культурних діячів була участь низки з них у подіях Української революції 1917-1921 рр. В основі репересій лягнув страх більшовиків перед перетворенням української інтелігенції із культурного у політичний елемент. Чим це небезпечно? Насамперед політична еліта взмозі виступати із політичними вимогами, серед яких – незалежність, що було вкрай не вигідно комуністами. Це було свого роду відплатою за непокору. Як наслідок – Україну відкинуто на десятиліття у культурному розвитку внаслідок втрати провідної верстви населення – інтелігенції (літературної, технічної, наукової). Проте пам'ять про вірних синів та дочок України закарбувалася у пам'яті його очевидців і в наступних поколіннях.

Їх боротьба та жертва – не марні. Кожен із них поклав свою душу на вівтар служіння українській нації, консолідації суспільства та перетворення українства у модерну націю із вільними та незалежними правами та свободами,

можливість вільно плекати та розвивати власну державу, її культуру та мову, а насамперед прославляти нашу державу далеко за її межами.

Висновки до розділу 1

Розвиток культури та національної самобутності у підрадянській Україні в міжвоєнний період був досить стрімким та водночас неоднозначним. З одного боку початок 1920-х рр. вважається сплеском розвитку української культури. Все це через радянську політику коренізації, а у випадку УСРР (із 30 січня 1937 р. – УРСР) – українізації.

До України повертається низка культурних діячів, які радо творять в ім'я розвитку української держави. Проте не слід забувати про кровожерливість радянського тоталітаризму, який під красивою обгорткою українізації ховав майбутні тортури та репресії щодо молодого цвіту української нації.

Ми раніше писали, що дана політика було націлена на повернення та консолідацію українських культурно-національних кіл, щоб потім серед їх числа визначити тих, хто є антирадянщиком, контрреволюціонером, буржуазним націоналістом.

Усе це робилося свідомо для приборкання національних україноцентричних прагнень народних мас, що ще жевріло на тлі поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Носієм національних ідей та самобутності завжди була інтелігенція – творча, освічена, провідна. Одним словом та інтелігенція, яка згодом виявилася неблагонадійна для радянських реалій. Натомість була сформована утопічна, без власної.

Свобода творчості у 1920-х рр. формально надавалася, проте лише у випадку вступу до лав партії, що й так означало контроль творчого пориву і використання особистості митця як ідеологічної зброї для соціалістичного перевиховання суспільства.

Хто зна, як могло покрутитися колесо історії, та який вектор розвитку обрали, якщо б українська інтелігенція не була знищена. Разом із знищенням митців, цвіту нації зникли провідні ідеї української національної державності,

самоідентифікації як модерної, політичної нації та ідеї європейського вектору розвитку.

Усі ці погляди, ідеї та принципи були поховані в урочищі Сандармох кровожерливими собаками безжалісного комуністичного режиму.

РОЗДІЛ 2

Використання складових теми доби «розстріляного відродження» у позакласній роботі

2.1. Масові форми роботи, присвячені вивченню українського модернізму в умовах домінування соціалістичної системи

Позакласна робота учнів на уроках історії України складає вагомую частку навчального процесу школярів. Вона покликана поглибити знання та урізноманітнити дозвілля учнів. З огляду на це, необхідно включити у позакласну роботу низку різноманітних методів, форм та напрямків роботи.

Одним із важливих методів сприйняття інформації учнями вважаємо візуальний, адже він відіграє важливу роль у тому напрямку, що учень може поглянути на ту епоху чи на історичних діячів досліджуваного періоду.

Перегляд таких відеофільмів має на меті виховну функцію, що покликана розвинути в учнів розуміння значення діячів «Розстріляного Відродження» в історії України та їх навмисне знищення радянським тоталітарним режимом.

Тому у нас виникає цілком логічне питання: Чому ж їх знищили? Що протиправного вони зробили? Одразу ж отримуємо відповідь: вони були українцями, які були основою української інтелігенції, яким було до снаги повести за собою народні маси.

Радянська влада вбачала в цьому ідеологічну небезпеку існування Союзу Радянських Соціалістичних Республік, бо для них українське є чимось «нижчим», «селянським» та «ворогом народу», а для українця – це міг би бути і був ковток свободи, національного самоусвідомлення, яке нищили комуністи. Це пояснюється тим, що свідомо нація із розумінням та плеканням своєї культури та історії є монолітом держави, її суверенітету.

Більшовики ж навпаки ненавиділи українську незалежність, бо розуміли, що визнання незалежної України – це знищення Радянського Союзу, який так би мовити, з огляду на росіян, не міг існувати без України.

Про це говорили самі лідери більшовиків. Для підкріплення наших аргументів наведемо оригінальну цитату Л. Троцького про Україну, яку «...необходимо возвратить России». Він говорив, що «...без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может...». Продовжуючи свою думку, він наголосив на тому, що без України, Росія, а точніше СРСР задихнеться, а з нею «...и советская власть, и мы с вами» [35].

Тому можемо сказати проте, що визнання окремішності України є підвалиною не існування імперіалізму в росії. Повернемося до «розстріляного відродження». Перегляд навчальних та просвітницьких фільмів допоможе учням сформуванати національну спрямованість позиції, допоможе задіяти патріотичне виховання.

Для використання інтерактивних методів навчання можемо запропонувати перегляд низки відеофільмів, серед яких «Будинок “Слово”».

Прикладом такого роду заходів може слугувати культурний захід, радше проєкт, який був організований у 2015 р. і став щорічним. Організаторами літературного проєкту, який висвітлює життя і творчість діячів «Розстріляного відродження» виступили Юрій та Тетяна Логущ, які є організаторами Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова».

Перший літературний проєкт ознаменувався показом 11 кінострічок про митців «Розстріляного відродження», з них 9 – є німими. Особливістю цих короткометражних стрічок було те, що їх створили сучасні письменники як варіант власного твору на твори митців 1920–1930-х рр. [47].

Цей проєкт проходив в рамках V щорічного «Книжкового арсеналу». Як говорили самі митці, які брали участь у його організації, вони воліли не просто розповісти історію розстріляних діячів культури 1920–1930-х рр., а відновити пам'ять про них і їх визначальну роль у розвитку національно-духовного життя України [41].

Такі заходи є важливими в контексті позакласної роботи на уроках історії України, адже дають змогу залучити учнів до просвітницької діяльності і стане

важливим елементом у методиці проведення позакласної роботи учнів на уроках історії України.

Цікавим є те, що у травні 2023 р. у м. Києві відбувся черговий проєкт «Воскресіння Розстріляного відродження». На ньому відбулася прем'єра фільмів Т. Томенка «Будинок слова» та фільм «Одеський світанок» режисера К. Коновалова [53].

Саме прем'єра таких фільмів мали б бути загальнонаціональною, щоб у кожному місті та містечку населення могло дізнатися про долю митців того часу. Потрібно заохочувати дітей шкільного віку відвідувати такого роду фільми, здійснювати організований похід на перегляд фільмів.

Окрім двох вище зазначених фільмів в рамках «Воскресіння Розстріляного відродження» також показали наступні фільми над якими протягом 1928–1937 рр., працювали митці доби Розстріляного відродження, а саме: «Алім» – сценарій до фільму написав Микола Бажан; «Два дні», оператором якого виступив Данило Демуцький (брав участь у зйомці фільму «Земля» О. Довженка, жертва сталінських репресій, його тричі арештовували органи НКВС); «Курник»; «Аероград», в якому актором виступив Степан Шагайда (був актором у фільмах О. Довженка та Л. Курбаса. Виступав на сцені театру «Березіль». На початку 1938 р. був розстріляний); «Перекоп» – ролі отримали актори С. Шагайда та О. Підлісна (її було репресовано і подальша доля акторки невідома); «Звенигора», сценарій до фільму написав Марк Йогансен, розстріляний органами НКВС 27 жовтня 1937 р. у м. Києві; «Тарас Шевченко» – сценарій до фільму написав Дмитро Бузько, розстріляний у листопаді 1937 р.; «Хліб» – сценарій до кінострічки написав Володимир Ярошенко, який у липні 1937 р. був засуджений до найвищої міри покарання та був розстріляний [53].

Це невеликий список кінострічок діячів доби «Розстріляного відродження», що був показаний у травні 2023 р. На нашу суб'єктивну думку, вони важливі для перегляду учнями 10 класу, адже допоможе зрозуміти національно-культурні та політичні процеси 1920–1930-х рр.

Кожен учень матиме можливість глянути на те, як українська культурна еліта знімала фільми, писала до них сценарії, грала в них блискавичні ролі та звернути увагу на можливі причини та передумови репресій щодо національної еліти України.

Для урізноманітнення навчального процесу учнів 10 класу, у контексті позакласної роботи, можна включити відвідування різноманітних виставок та вечорів пам'яті, що присвячені окремим культурним та мистецьким діячам доби Розстріляного відродження. Як приклад можемо навести виставку Богдани Давидюк у Львівському муніципальному мистецькому центрі під назвою «Постаті Культури. Розстріляне Відродження на плакатах Богдани Давидюк».

Така непересічна подія та мистецький проєкт може бути цілком доречним під час навчання школярів на уроках історії. Українська художниця зображає феномен української культури доби Розстріляного відродження та знайомить глядача із часописом «Культура». Виставка поділяється на дві частини: слайди із часопису середини ХХ ст. та постери авторства Б. Давидюк [52].

Без сумніву, під час розгляду на уроках історії України періоду 1920–1930-х рр. більш відомого як доба Розстріляного відродження, необхідно залучати першоджерела – вірші, прозові твори письменників, картини художників, фільми режисерів, операторів та сценаристів та архівні документи, які є у вільному доступі.

В часи сьогодення, коли на внутрішніх полях України точиться нова національно-визвольна війна супроти московського окупанта, митці та культурні діячі почали наново замислюватися над історичним та культурним значенням доби Розстріляного відродження для суспільства і держави в цілому.

Нерідко робляться спроби осучаснити класику української літератури, що була написана близько 100 років тому. Прикладом цьому є видання у 2020 р. книги «Розстріляне Відродження» авторства Дани Павличко [51]. Як зауважує сама авторка, це була спроба переосмислити класику, щоб заохотити дітей до прочитання творів та вивчення літературної доби, яка насамперед є історичною,

які вивчаються в школі як на уроках української літератури, так і в контексті навчальної програми з предмету «Історія України».

Щоб «осучаснити» класику було задіяно низку фахівців, які вдихнули нове життя у твори літератури 1920–1930-х рр., зокрема: дизайнери створили нові ілюстрації з метою заохотити дітей дізнаватися більше про національну інтелігенцію першої половини ХХ ст.

Тому вважаємо за необхідне сказати, що для урізноманітнення навчального процесу можна залучати такі книжки сучасних українських авторів, які перевидають класичні твори літературних діячів 1920–1930-х рр., адже це стильно, цікаво, а головне повчально [51].

Поза стінами школи вчитель історії може запропонувати учням відвідати різноманітні лекторії, що стосуються даної проблематики. Як приклад можемо назвати спільну навчальну ініціативу коворкінгу MediaHub та «Історичної правди» із лекторіями про культуру 1910–1930 рр. Особливістю лекторію було те, що лекції для всіх охочих поза роботою та навчанням проводили письменники Оксана Забужко, Юрій Андрухович та Юрій Винничук. Також до історико-культурної ініціативи долучилася Неллі Корнієнко – директор Центру Леся Курбаса.

Головними завданнями лекторію про Розстріляне відродження стало: формування майданчику для обміну думками та пошуків виходу із культурного застою; направлення виручених коштів із навчальної ініціативи на оцифрування творів письменників початку ХХ ст. та перевидання їх творів [51].

Культурними заходами, на які можна залучити школярів в рамках позакласної роботи на уроках історії, можна назвати різноманітні концерти, вистави та читання поезії. Такий мистецький перформанс було організовано у м. Івано-Франківську наприкінці липня 2023 р. Він носив назву «Розстріляне Відродження: голоси крізь час» (див. дод. Б.2). На території палацу Потоцьких під супровід струнного ансамблю читалася поезія репресованих митців. Модератором творчого вечора був Олексій Гнатковський – актор Івано-Франківського національного драматичного театру. Усім нам він більш відомий

за головною роллю Олекси Довбуша у одному із найкасовіших фільмів за всю історію незалежності України «Довбуш» [54].

Актор зазначив, що суспільство мало говорить про феномен Розстріляного відродження і люди знають дуже мало імен репресованих митців. Саме тому, за словами О. Гнатковського, виникла ідея проведення такої мистецької акції.

Вважаємо, що такі заходи є важливими для розвитку творчого потенціалу школярів, пізнавальної діяльності та всебічної обізнаності учнів та суспільства в цілому щодо доби Розстріляного відродження.

Особливий акцент робився на музичний супровід під час прочитання ліричних творів. Це створювалося з метою заглиблення присутніх у ту добу, щоб кожен міг пропустити крізь своє внутрішнє єство кожен рядок віршів репресованих митців [54].

Нерідко добу Розстріляного відродження поєднують із подіями сьогодення. Так, у 2019 р. до роковин розстрілів на Майдані, Київським муніципальним академічним театром опери і балету для дітей та юнацтва було показано виставу «Розстріляне відродження» (див. дод. Б. 3). Основну паралель у виставі творці проводили із Небесною сотнею, адже за словами виконавця головної ролі О. Рудька, героїв Небесної сотні, як і митців Розстріляного відродження, було жорстоко вбито.

Тематична вистава має на меті ознайомити глядача із двома трагічними періодами в історії України – Великий Терор 1930-х рр. та розстріли на Майдані у 2014 р. Особливістю є те, що актори та хор одягнені у фуфайки, як є символом ув'язнених та репресованих радянською тоталітарною машиною.

Таке так зване переплетіння епох є вкрай необхідним для засвоєння учнями матеріалу з історії України. Адже проводячи історичні паралелі, учень має змогу оцінити ту чи іншу діяльність, проаналізувати та зробити висновки щодо циклічності історичних подій тощо [30].

Історичне, національно-патріотичне та культурне навантаження таких заходів є запорукою формування особистості молодого учня, який плекає

українську мову та культуру, а відтак робить висновки, що він та його покоління робили все щоб не допустити повторення Великого Терору у ХХІ ст. Проте, як бачимо не завжди все залежить тільки від самого себе.

Все ж, мусимо зауважити, що Великий Терор у ХХІ ст. має місце, ім'я йому – російське повномасштабне вторгнення у лютому 2022 р., що за масштабами руйнувань, репресій, тортур та кровопролиття вже давно перевершили злочини своїх тоталітарних попередників.

Можемо провести паралелі між початком ХХ ст. та 2023 р. Методи цькування, тортур, зазіхання на загальнолюдські права та свободи, нехтування міжнародними договорами, що використовують московські окупанти є тими самими, що мали на озброєнні комуністи у 1920–1930-х рр.

Врешті, що ми можемо очікувати від держави, яка називає себе правонаступницею СРСР і по всіх параметрах контролю та впливу на суспільство копіює свого попередника.

Попри весь трагізм долі митців Розстріляного відродження, ця доба є важливим етапом культурного розвитку України. Знову ж таки переплітання епох можна було побачити на виставі київського театру «Сузір'я» під назвою «Народжені бути вільними», у якій розповіли про знищення української інтелігенції на прикладі феноменів Розстріляного відродження та Шістдесятництва.

Основою для театральної вистави, що пройшла у квітні 2023 р., стали задокументовані факти із життя митців доби Розстріляного відродження та Шістдесятництва. Мета вистави – відновити пам'ять про діячів, які своє життя поклали на вітар боротьби за Україну. Вистава мала стати своєрідною відновлюючою практикою, що загоює рани, адже за словами митців, під час вистави людина ментально відпочиває, що допомагає загоїти рани історії [31].

Останнім часом стрімкого розвитку набув штучний інтелект, який допомагає людям у різноманітних ситуаціях та завданнях. Новітні технології теж можна використати як інтерактивний інструмент під час навчального процесу. Як приклад можемо назвати досить цікавий захід, організований

письменником Мартіном Якубом в м. Рівному у липні 2023 р. (див. дод. Б.1). Особливість заходу полягала в тому, що це була особлива виставка, адже він представив портрети діячів Розстріляного відродження, які зобразив штучний інтелект [60].

Можемо говорити про те, що якщо у творчих, навчальних та пізнавальних цілях штучний інтелект може стати важливим елементом у процесі навчання, зокрема на уроках історії України.

Серед портретів, виставлених у Рівненській обласній бібліотеці, можна було впізнати низку діячів культури 1920–1930-х рр., зокрема М. Хвильового, Є. Плужника, М. Драй-Хмари, В. Підмогильного, М. Семенка, М. Зерова, М. Вороного. Також серед портретів відвідувачі могли знайти портрет О. Теліги, письменниці, діячки ОУН, що була розстріляна німцями у 1942 р. в урочищі Бабин Яр (зараз в межах м. Києва) [60].

Повертаючись до питання використання штучного інтелекту на уроках історії України, для урізноманітнення навчального процесу, вчитель може запропонувати цікаву форму домашнього завдання – використати програми із штучним інтелектом для зображень певних аспектів доби Розстріляного відродження. Це можуть бути арешти НКВС діячів української культури або ж використання певних творів українських письменників, для прикладу твору «Місто» В. Підмогильного для зображення панорами міста, яке описував письменник.

Ще одним завданням, яке учні можуть дати штучному інтелекту – переосмислити картини українських художників, що творили в цей час. Звісно, що ми погоджуємося з тим, що ніщо не зрівняється із оригіналом, але це необхідно для формування творчих здібностей школярів і заохочення вивчення історії культури України в міжвоєнний період.

Останнім часом великої уваги суспільства набуло мистецтво доби Розстріляного відродження. У 2020 р. українські дослідники взяли на себе місію показати українське мистецтво 1920–1930-х рр. крізь призму архівів Комітету державної безпеки (КДБ). Таким громіздким, а головне важливим

завданням зайнявся Центр дослідження визвольного руху спільно із Архівом СБУ [65].

Як говорила тоді директорка Центру, що вони не є культурознавцями, але прагнуть показати розвиток українського мистецтва в реаліях тоталітарного режиму, що попри заборони, цензуру, тиск. Репресії, канони і правила комуністичної партії українські художники прагнули показувати реальність такою якою вона є – похмурою, кривавою, а не світлою і щасливою, як прагнули зображувати реальність радянського суспільства комуністи.

Метою проєкту «Репресоване мистецтво» було прагнення привернення уваги до архівних документів, що показують трагічні сторінки історії українських художників, за якими прискіпливо слідкували радянські спецслужби.

Важливим аспектом про який слід говорити є міжнародне співробітництво у напрямку організації проєкту. Спільно із Центром дослідження визвольного руху над історико-мистецьким проєктом працювали організації із Чехії – Gulag.cz та Грузії – SovLab.

Окрім цього, онлайн-виставка була перекладена англійською мовою, що дозволяє розширити міжнародний ареал впливу на західне суспільство, яке українські організації повинні знайомити із історією України та агресивними діями росії, яка розпочалася задовго до анексії Криму та вторгнення на Донбас у 2014 р. [65].

Для нас цікавим епізодом є факт, що на митців 1920–1930-х рр. не слід дивитися однобічно. Як стверджує колишня директорка Центру дослідження визвольних змагань А. Олійник, якщо митцями зацікавилася КДБ і НКВС, значить вони вже перейшли межі, які були дозволені тоталітарною системою. З іншого боку, звання митця в СРСР було небезпечним явищем і приводом для контролю і відкриття кримінальної справи. До прикладу, на О. Вишню було заведено три справи – спостереження за митцем, власне кримінальна справа та справа на агента Вишню [65].

Ще одним видом позакласної роботи на уроках історії можуть слугувати тематичні вечори пам'яті. Це можуть заходи присвячені окремому культурному діячу доби Розстріляного відродження або ж певній плеяді чи пам'ятній події присвяченій Розстріляному відродженню.

Прикладом може слугувати тематичний вечір пам'яті під назвою «Розстріляне відродження», яке провели в Науково-технічній бібліотеці Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (ІФНТУНГ). Даний захід було організовано з метою патріотичного виховання студентів. На ньому було висвітлено трагічну долю низки діячів Розстріляного відродження, а також їхню творчість та національно-культурну діяльність, за яку їх було жорстоко репресовано та знищено [32].

Тому з огляду на організацію позакласної роботи учнів, їх можна залучити до читання віршів, творів письменників доби Розстріляного відродження, прочитання біографій, обговорення проблемних питань щодо передумов, причинно-наслідкового зв'язку у шляху від творчості до розстрілів.

Гіркою особливістю більшості письменників, режисерів, акторів, співаків, творчість яких припала на 1920–1930-ті рр. є рядки «загинув/ла у засланні», «розстріляний/на», «наклав на себе руки». Лише одиницям вдалося врятуватися. Проте, на нашу думку, це було не зовсім спасіння від репресій, адже у будь-якому випадку ці творчі, інтелігентні люди були під прицілом державних органів безпеки, які не давали їм спокою, заважаючи та перешкоджаючи їхній творчій діяльності [32].

Також елементами впливу були психологічний тиск, тортури з метою їх внутрішнього зламу, щоб спонукати інтелігенцію перейти на бік комуністів та прославляти партію та робітничий клас, змальовуючи веселкове майбутнє, яке будують комуністи. Проте під ним крилося зовсім не радісне майбутнє, а тортури, тиск і знищення.

Окрім показу фільмів для учнів можна показувати анімаційні ролики про діячів та митців доби Розстріляного відродження на уроках історії. Це значно полегшить учням засвоєння матеріалу.

Такі ролики створюють різноманітні громадські організації, що мають за мету плекання історії, збір відомостей про розстріляних митців і поширення їх творчості серед українського суспільства.

Проте на нашу думку, головна мета таких роликів показати злочинність тоталітарного режиму і ті злочинні накази, які виконували правоохоронні органи. Тому як приклад для використання назвати анімаційний ролик про Михайла Семенка, а саме історію його арешту органами Народного комісаріату внутрішніх справ.

Авторами пізнавального анімаційного ролику є Центр дослідження визвольного руху у співпраці із Українським культурним фондом. Ролик має своєрідну назву «Нині час советів, а не сонетів». У ньому розповідається про історію арешту та розстрілу поета-футуриста. Причиною арешту у 1937 р. поета-футуриста називали нібито його приналежність до певної української фашистської організації. Проте, ми мусимо розуміти, що такі звинувачення, як і сотні та тисячі інших є сфабрикованими [66].

Звісно ж, поет не визнавав своєї приналежності до організації такого спрямування. Проте органи НКВС збирали будь-яку інформацію і йшли на будь-що аби довести протилежне. Врешті, під тиском чекістів, М. Семенко «визнав» свою участь у націоналістичній терористичній організації. Він попросив органи дати можливість дати «правдиві» показання у своїй справі, яку він називав контрреволюційною. Ці показання він хотів зробити, аби «...спокутувати тяжкі провини перед Радянською владою і Радянською батьківщиною...» [66].

Ми не просто так взяли слова про визнання і правдиві покази, адже це все він робив не щиросердно, а під психологічним тиском, а можливо і під тортурами, що з великою ймовірністю на нашу думку могло мати місце.

Окремою формою позакласної роботи можемо назвати екскурсії до музеїв та подорожі до місць народження окремих митців. Як приклад, вчитель локально може організувати подорож до місця народження митця, що був репресований.

До прикладу, в Івано-Франківській області, учні можуть відправитися на екскурсію до м. Калуша – місця народження Михайла Козоріса, який був учасником літературного угруповання «Західна Україна» та став жертвою сталінських репресій 1937–1938 рр.

Також поблизу Івано-Франківщини, можна організувати екскурсію до малої батьківщини Леся Курбаса – м. Самбора, що на Львівщині. Щоб поєднати життя і творчість Л. Курбаса, за змоги учні разом із учителем можуть відправитися до м. Харкова, який тісно пов'язаний із постаттю режисера. Тут можуть відвідати будинок «Слово». Проте, під час російсько-української війни цей своєрідний символ мистецького життя Харкова, а також символ арештів та репресій вільнодумних митців комуністами був понівечений російськими ракетами. Це ще одна відповідь на те, якою є справжня росія.

Під час таких екскурсій поряд із спогляданням архітектурних пам'яток, вчитель може розповісти про історію того чи іншого місця і про людей, які жили, творили в ньому. Цим самим це є теж своєрідною інтерактивною формою, адже вона не є банальним сидінням за партою, а навпаки активне дозвілля полегшує сприйняття матеріалу, однак за умови цікавого подання. Тому тут необхідні високі професійні навички вчителя, який мусить постійно удосконалюватися.

Раніше ми вже згадували за літературне угруповання «Західна Україна», що діяло у м. Харкові, активними діячами якого здебільшого були вихідці із заходу нашої держави. Тому вчитель повинен брати це на озброєння, адже це можна використати як привід для подорожі із учнями до місць життя та творчості діячів доби Розстріляного відродження.

Окрім відвідин м. Калуша, де народився письменник М. Козоріс, на території Івано-Франківської області можна відвідати й інші наступні населені пункти, що пов'язані із іменами культурної інтелігенції, що стали жертвами Великого Терору 1937–1938 рр. і були розстріляні в урочищі Сандармох. Серед них: смт. Яблунів Косівського району, де народився Василь Атаманюк (член «Західної України, розстріляний 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох);

с. П'ядики Коломийського району, де народився Мирослав Ірчан (очоловав у м. Харкові літературне об'єднання «Західна Україна». Розстріляний 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох);

На території сусідньої Львівської області можна відвідати наступні населені пункти: м. Червоноград, де народився Василь Бобинський (член «Західної України» та ВУСПП, поет, журналіст, перекладач. Розстріляний 8 січня 1938 р. в одному із таборів ГУТАБу (ГУЛАГ)); м. Винники, де народилася Мирослав Сопілка (прозаїк та поетеса, член «Західної України». Розстріляна 28 листопада 1937 р. у м. Києві); м. Самбір, де народився Лесь Курбас (режисер, актор, перекладач, драматург, засновник театру «Березіль». Розстріляний 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох. У 1957 р. реабілітований через відсутність складу злочину);

Отже, основними масовими формами вивчення даної тематики на уроках історії та поза межами школи можна назвати наступні: вечори пам'яті, перегляд художніх та документальних кінострічок та кінохронік, відвідини бібліотек та архівів, а також концертів та театральних вистав. Окремим видом позакласної роботи можна назвати екскурсії по місцях, що пов'язані із життям та діяльністю української інтелігенції доби «Розстріляного відродження».

Усі ці форми покликані сформуванню у дітей розуміння особливостей перебігу даного історичного періоду, а також націо- та україноцентристську позиції, патріотизм та любов до України та її культури.

2.2. Оцінка діяльності літературних об'єднань «українського ренесансу» 1920-х рр. у груповій позакласній роботі

Основну масу літературних об'єднань того часу склали – «Гарт» (пізніше перейменований у ВАПЛІТЕ, тобто Вільну Академію Пролетарської Літератури), «Плуг», неокласики «Молодняк» [6, с. 264].

Світочі української культури того часу створили нові літературні організації, розбудили з довгої сплячки кінематограф, вдихнули ковток життя в

українську пресу. Все почало оживати завдяки праці та старанню талановитих культурних діячів [4, с. 278].

Вагомою відчувалася присутність у літературному житті того часу поетів «неокласиків». До цієї групи можна віднести О. Бургардта, М. Рильського, М. Зерова, М. Драй-Хмару, П. Филиповича. Оponentами неокласиків прийнято вважати критиків і літературознавців, серед яких: М. Новицький, А. Лебідь, Б. Якубовський, Є. Голоскевич. Діяльність неокласиків вплинула на перебіг літературної дискусії в 1925–1928 рр.

На літературній арені постали нові організації, серед яких можна виділити: Спілку пролетарських письменників «Гарт» і Спілку селянських письменників «Плуг» [4, с. 278].

Протягом 1920–1930-их рр. налічувалося близько 15 літературних об'єднань (див. дод. А.1). Враховуючи історичну добу, нами були додані літературні об'єднання, що були засновані наприкінці 1910-х рр. Це пояснюється пошуками певних витоків формування літературних об'єднань, що продовжилися в 1920-х рр. Усі вони так чи інакше були дотичні до розвитку модерної української культури.

Деякі з них спеціально повернулися з-за кордону аби допомогти своїм колегам по цеху формувати національно-культурне обличчя української нації. Проте, такі дії з боку української інтелігенції дратували вище радянське керівництво, яке не бажало вільного розвитку української культури, хоча де-юре декларувала свободу творчості, проте лише для майбутніх репресій.

Активними учасниками «Плугу» були С. Пилипенко, А. Панів, І. Сенченко, Г. Епик, І. Кириленко, В. Гжицький, П. Панч, І. Шевченко, П. Усенко. Що стосується членів «Гарту», можна виокремити: В. Сосюру, В. Коряка, М. Хвильового, П. Тичину. Об'єднання відрізнялися своїм підходом та тематикою. У той час як письменники «Плугу» осмислювали драматичне життя селянства, члени «Гарту» описували проблеми та перипетії міста. [4, с. 279]

У першій половині 1920-х рр. з'явилося літературне угрупування «Аспис», до якого входили письменники В. Підмогильний, М. Рильський, М. Зеров, Л. Старицька-Черняхівська, Д. Загул, Н. Романович-Ткаченко. З «Аспису» незабаром виділилося угрупування «Ланка» (Г. Косинка, Б. Антоненко-Давидович, М. Галич, Т. Осьмачка). Основоположні принципи «Ланки» перекликалися з ідеями «неокласиків», вона обстоювала важливість самовдосконалення, звертала увагу на світосприйняття людини та жадала від митців написання геніальних робіт.

Повна тоталітарна диктатура, яка прийшла на зміну політиці НЕПу, ускладнила розвиток літератури та знову розпалила вогнище боротьби за українську ідентичність.

Більшовики хотіли розповсюдити контроль на всі сфери життя населення, зробивши митців покірними та зручними. Їхні тексти повинні були відповідати ідеям компартії та показувати події викривлено на благо Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Радянська верхівка не схвалювала прагнення письменників до свободи творчості, всіляко бажала завадити їх повноцінній самореалізації. Тоталітарна машина ставила за мету створення «нової людини», тобто особи без власної думки та поглядів, а тим паче без націоналістичної спрямованості. Будь-який відхід від ідеології партії вважався ознакою «ворога народу» [4, с. 280].

У 1925 р. створено «Вільну Академію Пролетарської Літератури» (ВАПЛІТЕ) у м. Харкові. Вона вмістила в себе членів «Плугу», яскравої літературної організації «Жовтень» та колишніх представників «Гарту». Талантами організації були: О. Досвітній, М. Бажан, А. Любченко, О. Слісаренко, Ю. Шпол, П. Тичина, І. Дніпровський, Ю. Смолич, М. Куліш. Президентом обрали М. Ялового, йому допомагали О. Досвітній та М. Хвильовий. Організацію ВАПЛІТЕ зустрів шквал критики від письменників ВУСППу та «Молодняка».

Січень 1927 р. – створення Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників (ВУСПП), яка була еквівалентом російського РАППу. До Спілки

ввійшли літератори, які підтримували комуністичний режим та виступали проти таких націоналістичних організацій як «неокласики», «ВАПЛІТЕ», «МАРС». Творчий доробок ВУСППу не ніс жодної цінності для української літератури, адже він вздовж і впоперек був просякнутий брехливою партійною пропагандою. Літературна гегемонія ВУССПу та поширення всім відомого лозунгу «ворог або союзник» інформувало про нарощування тоталітаризації літературного життя [4, с. 280–281].

У травні 1927 р. було оприлюднено постанову Політбюро ЦК КП(б)У «Політика партії в справі української художньої літератури». У документі йшло про те, що партія є незаангажованою у боротьбі літературних об'єднань. Радше вона була покликана виявити «...буржуазно-ліберальні...» та «...контрреволюційні...» прояви в літературі [4, с. 281].

Нам зрозуміло, що під контрреволюційними проявами в літературі мається на увазі усе вороже для радянської тоталітарної системи, тобто проукраїнська позиція та плекання всього українського на противагу радянському. Водночас в цьому документі йшлося про те, що партія виступає за вільні змагання між літературними об'єднаннями. Було затверджено принцип, що ніяка із існуючих літературних течій не може «...претендувати на... монополію». Знову ж таки, кожен з нас розуміє, яка течія встановлювала монополію в літературному житті – прорадянська, тобто течія соціалістичного реалізму (соцреалізму) [4, с. 281].

Аналізуючи нормативний документ, прийнятий ЦК КП(б)У Н. Горішна вказує на той факт, що більшовики прагнули уніфікації літературних течій. Це мало відбутися шляхом об'єднання спілок письменників на основі ідеології більшовиків. Результатом такого об'єднання мала стати єдина спілка письменників.

Суперечливим епізодом в історії та й взагалі в оцінках історіографії є зустріч Й. Сталіна із лояльними до комуністичного режиму українськими письменниками. Дана зустріч відбулася 12 лютого 1929 р. у м. Москві під час тижня української літератури, що проходив протягом 9–12 лютого 1929 р.

Н. Горішня із посиланням на Н. Кузякіну пише, що ця зустріч була певним прецедентом, адже до цього Генеральний секретар ЦК ВКП(б) ніколи не зустрічався із радянськими письменниками, а радше волів «...залишатися в сфері політики». Тут одразу окрема зустріч. Проте більшовики просто так нічого не робили. Під кожним їхнім кроком та рішенням були приховані підводні камені, які стали відомі пізніше [4, с. 281; 2, с. 479].

Початок 1930-х рр. позначився закінченням відносно ліберального періоду у розвитку літературно-мистецького життя України та СРСР в цілому. У квітні 1932 р. почалася реорганізація мистецьких угруповань літературного спрямування. Цей процес відбувалося відповідно до Постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій».

Дана постанова торкалася лише реорганізації спілок радянських письменників. Проте саме тут радянська влада відкрила своє лицемірне обличчя, адже більшість літературних об'єднань зникли, бо банально були знищені тоталітарним режимом.

Результатом впливу цієї постанови в Україні стало підпорядкування Всесоюзній спілці письменників вітчизняної республіканської письменницької спілки (СРПУ). Організації спілки відбувалася ієрархічно методологічними змінами більшовиків.

Для всіх письменників був встановлений єдиний метод соціалістичного реалізму, відповідно до якого митці мали зображати історичні процеси «в світлі ідеалів комунізму. Це все відбувалося попри обіцянки радянської номенклатури щодо свободи творчості, але як завжди було в СРСР, це робилося лише для здобуття повного, тотального контролю над усіма сферами життя суспільства [4, с. 281; 27, с. 58].

Багатонаціональне суспільство вони прагнули сформувати одним радянським народом, нехтуючи національно-культурними особливостями кожної із республік, що входили до Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Пізніше відцентрові тенденції, відмінності у культурному, економічному, суспільно-політичному розвитку між центром і республіками

зіграли важливу роль у розпаді СРСР та тоталітарної системи, що нівелювала загальнолюдські права та цінності.

Жорстокі кровопролитні сталінські репресії погубили долі тисячі талантів, котрі в силу своєї мужності готові були освітлювати правду про свавілля тоталітарного режиму. Можновладці свідомо приховували від загалу імена українських митців та мисткинь, що принесли неоціненний вклад в культуру того часу. Хочемо зупинитися на постатях кількох із них.

Олена Журлива – українська співачка та письменниця, народилася 24 червня 1898 р. на Черкащині в зубожілій багатодітній сім'ї. Її творчий шлях розпочався з написання віршів, які вона показала Лесі Українці. Жінка співала в київському клубі «Родина» під супровід видатного композитора Миколи Лисенка, а також друкувалася в літературних журналах «Глобус», «Червоні квіти» та «Кадри».

Арешт Олени Журливної відбувся в 1938 р. Її звинуватили в «агітації проти політики радянської влади». Літераторка цілих 6 років пробула в неволі в таборах Алтаю та була звільнена завдяки зусиллям закоханого в неї Павла Тичини. Суворі умови таборів назавжди підірвали здоров'я видатної поетеси, тому останні роки життя вона була прикута до ліжка. В пам'ять про громадську діячку було названо вулицю у м. Кропивницький, а гурт «Ріанобой» поклав її вірш на музику [40].

Марія Галич – українська письменниця, народилася в с. Суха Калигірка на Черкащині. Вона була єдиною письменницею жіночої статі в київському угрупованні «Ланка» (згодом «МАРС»). За іронією долі талановитій літераторці довелося вилучати з бібліотеки сільськогосподарського інституту власні книжки. Жінка очікувала арешту, проте померла власною смертю у м. Львові й була похована на Личаківському кладовищі.

Мирослава Сопілка – українська письменниця доби розстріляного відродження, народилася в 1897 р. в м. Винники Львівської області. В 1929 р. жінка разом з іншими діячами заснувала літературне об'єднання під назвою «Гроно». Найвідомішими її роботами були збірка віршів «Роботящим рукам» та

прозовий твір «Про затишне місто Забобонники». За своє життя поетеса пережила переслідування з боку польської влади та звинувачення в шпигунстві від радянської. У 1930-х рр. входила до літературного об'єднання «Західна Україна». Проте як і інші культурні діячі, мистика стала жертвою репресій. 28 листопада 1937 р. відбувся трагічний розстріл мисткині поплічниками радянського режиму [40].

Зінаїда Тулуб – українська письменниця, народилася в м. Київ у зросійщеній сім'ї поета Павла Тулуба. Найвидатнішим твором мисткині був історичний роман під назвою «Людолови», який став приводом до її подальшого засудження. Радянська влада присудила Зінаїді 10 років позбавлення волі та 5 років заслання з конфіскацією всього надбаного нею майна. В 1956 р. літераторку вдалося реабілітувати завдяки зусиллям Максима Рильського. Повернувшись із заслання вона прожила ще 8 років. Фото цих мисткинь можна оглянути у додатку А.3 [40].

Отже, протягом 1920–1930-х рр. на території підрадянської України діяло близько 15 літературних об'єдань, які так чи інакше ставили за мету розвиток української культури та державності. Українська літературна інтелігенція була форпостом перед наступом більшовицьких сил, які не схвалювали прагнення до свободи творчості, а воліли зламати її на свою користь. Щоб не робили більшовики літературні діячі 1920–1930-х рр. доклали чималих зусиль у формуванні фундаменту культури для подальших поколінь, що повинні були втримати та розбудувати його.

2.3. Складові індивідуальної позакласної роботи з підтеми «Напрями літературно-мистецької течії модернізму»

Для всеосяжного розуміння розвитку літературно-мистецьких течій модернізму в Україні варто здійснити загальну характеристику модернізму як культурно-духовного явища.

Модернізм – це збірний термін, який позначає комплекс літературних течій та шкіл ХХ ст., що ґрунтуються на принципах експериментальності, нереалістичної спрямованості, формотворчості та потягу до умовних засобів.

Головними ознаками модернізму є: звільнення мистецтва від жорстких стереотипів і практичних цілей; пріоритет мистецтва та справжнього таланту; найважливішим знанням була поезія, котра спроможна пробудити в серцях людей найкраще; вищість ірраціонального начала над логічно-раціональним; внутрішній світ особи – найбільша цінність; використання новітніх засобів у мистецтві, а саме: символіки, метамови, міфотворчості.

Модерністська література описувала різноманітні теми, які хвилювали тодішнє суспільство, наприклад: відчайдушну самотність особистості, її ізольованість від світу; безглуздість життя та як наслідок страх швидкоплинності людського буття; аналітичне ставлення до історії; уособлення механістичності сучасної цивілізації [49].

На сьогоднішній день, деякі течії модерністської літератури вважаються класикою. До них можна віднести: експресіонізм, футуризм, сюрреалізм, дадаїзм тощо.

В Україні напрямком модернізму репрезентували такі літературні діячі: О. Олесь, М. Вороний, П. Карманський, О. Луцький, Г. Чупринка, В. Пачовський [64].

Наступним напрямком є футуризм. Для кращого ознайомлення з представниками футуризму в Україні необхідно визначити поняття даної авангардної течії. Перш за все, футуризм – це літературний напрям, особливою ознакою якого виступає зображення атмосфери промислового міста; концепція надлюдини, котра вміло жонглює світом завдяки досягненням в науковій сфері.

Початок ХХ ст. – виникнення футуризму в Італії. Основоположники даного напрямку називали себе справжніми новаторами в мистецьких колах, відмовляючись від набридливих стереотипів. Вони ставили перед собою глобальну мету: створити новітню модель світоустрою, яка б будувалася на засадах технічного процесу та урбанізації [63].

Серед художніх особливостей футуризму можна назвати такі: деструкція форми; експериментування з римою, віршуванням, мовою; освітлення урбаністичних тем і мотивів у творчості митців.

Також необхідно означити риси, на яких побудований футуризм: руйнування застарілих правил та норм у літературі, бажання до новацій; утвердження естетики машинної індустрії та перепитів великого міста; протест проти художніх і моральних цінностей традиційної культури; поєднання документального матеріалу з нотками фантастики.

На теренах України авангардний напрямок поширюється в 1914 р. Основоположником українського футуризму вважається постать Михайля Семенка. Літературний діяч випускає дві відомі поетичні збірки «Кверо-футуризм» і «Дерзання». Своєю діяльністю Михайль об'являє боротьбу будь-якому культу в мистецькій справі, у тому числі культу Тараса Шевченка. За сприяння письменника створюється чимало груп футуристичного спрямування, а саме: «Аспанфут», «Фламінго», «Ударна група поетів-футуристів», «Кверо», «Юголіф» та «Ком-Космос» [63].

Представниками новітньої течії можна назвати також таких культурних діячів як: М. Бажан, О. Полторацький, Д. Бузько, О. Олесь, П. Тичина, Л. Зимний, В. Поліщук, О. Слісаренко, О. Мар'янов, Ю. Шпол, Ю. Яновський, Гео Шкурупій.

Ще одним відгалуженням модернізму можна назвати символізм, про який поговоримо трішки детальніше. Символізм – це літературна течія кінця ХІХ – початку ХХ ст., основоположною рисою якого є перетворення художнього образу на багатозначний символ.

Письменники-символісти вважали своєю найбільшою перевагою відірваність від реального життя. Літератори не ждали відобразити повсякденні явища та прісну дійсність, вони ставили перед собою мету дотягнутися до вищих сенсів за допомогою багатогранних символів. На думку митців, символ об'єднує дві паралельні реальності: земну та надчуттєву емпіричну, перетворивши нице й зубожіле життя на «солодкаву легенду» [59].

Надзвичайно цікавими є риси символізму, серед яких можна виділити: акцент на екзотичних та заборонених темах; глибоке захоплення поетичною витонченою формою; заміна думок, понять символами, котрі асоціюються з вищими сферами та уособлюють таємний смисл; мистецтво як посередник між людським світом і вищим раціональним, що відкривається тільки на рівні інтуїції; боротьба з консерватизмом і застарілими принципами моралі; намагання вирватися з пастки повсякденності та познайомитися зі своїм внутрішнім єством.

Відомими представниками символізму в українській літературі були: Б. Лепкий, П. Карманський, О. Слісаренко, М. Сріблянський, В. Пачовський, М. Яцків, Д. Загул, Г. Чупринка, Я. Савченко тощо [64].

Імпресіонізм – це напрям літератури, основоположним принципом якого є практична фіксація спостережень, вражень та співпереживань. Мистецька творчість поетів і новелістів, романістів і драматургів ґрунтувалася на емоціях від побаченого [42].

Стиль імпресіонізму базувався на принципі першого враження, коли розповідь велася через незначні деталі, які не мали логічності в оповідальному плані, проте вносили свіжість і багатолікість у художній твір. Визначальними особливостями імпресіонізму були: довіра власним глибоким почуттям, а не практичному та логічному розумі; заперечення ідеї ідеальності та повне зречення ідеалізації описуваних у творах моментів; змальовування не предмета, а емоцій, які він викликає в оповідача; предметом зацікавлення літератора виступають фрагменти, що залишили невимовний слід у свідомості героя, а не сповнений логічності проміжок життя; персонаж твору зацікавлює читача спроможністю в своїй манері реагувати на оточуючі збудники, будучи при цьому справжнім збирачем незабутніх вражень; використання в імпресіоністичних працях асоціацій, натяків та прийому уривчастих штрихів; застосування різнобарвних тропів, що підсилюють емоційне захоплення від прочитаного [42].

Вплив імпресіонізму простежується у творчому доробку М. Хвильового, В. Чумака, В. Еллан-Блакитного.

Експресіонізм – це літературно-мистецька течія початку ХХ ст., яка загострює свою увагу на внутрішньому світі особистості та наголошує на авторському світосприйнятті.

Головні риси експресіонізму: протистояння раціоналізму та позитивізму; інтерес до внутрішніх психологічних процесів особи; гротеск, гіперболічність та ірраціональність у творах; фрагментарність письма літераторів; синтез протилежних явищ (пафос і вульгарність, комічність і буденність, революційність і пацифізм); висвітлення громадянською темою та суб'єктивізм; перебільшена «нервозна» емоційність [39].

Головні герої експресіоністичних творів залишаються немов на самоті з власною приреченістю, всі відомі досі істини руйнуються на їхніх руках, а питання життя і смерті стає неоднозначним та байдужим. Лишень у муках і митарстві особистість показує світу своє внутрішнє нутро, яке в буденності приховане під пластом страху, етики та моралі.

Представниками українського експресіонізму можна назвати таких письменників як: М. Хвильовий, Ю. Клен, М. Куліш [39].

Неоромантизм – літературно-мистецька течія початку ХХ ст, основоположною рисою якої є намагання побороти розрив між правдивою дійсністю та омріяним ідеалом за допомогою могутності особи, здатної зробити бажане дійсним, здійснити на перший погляд неможливе [64].

Особливості неоромантизму: персонажі творів мають переважно аристократичний характер, намагаються дотягнутися до досконалості, живуть думками про ідеал; зосереджена увага до внутрішнього світу особи, зацікавленість її духовним началом; змальовування особистостей із яскравою, непересічною індивідуальністю; неоромантики створюють фантастичні образи та сюжети; події зовнішнього середовища стають на задній план; використання символізму, зречення від типізації [64].

Неоромантизм, хоча й зберіг певні особливості романтизму, такі як конфлікт з дійсністю, проте відмовився від матеріалістичного сприйняття світу, надаючи перевагу емоційності та чуттєвості особи.

У своїх творах літератори послуговувалися грою кольорів і контрастів, використовували гіперболізацію та символізм для змальовування захопливих пригод головного героя. Вони тужили за моральними та духовними цінностями, тяжіли до дослідження внутрішнього світу особистості, її переживань та почуттів. Доробки неоромантиків сповнені драматизмом, динамізмом, мужністю та одвічною жагою подвигів.

Представниками неоромантизму в українській літературі були: О. Близько, Ю. Яновський, М. Йогансен [64].

Авангардизм – це напрям літератури ХХ ст., характерною особливістю якого є руйнування традиційних канонів та надокучливих норм. Літератори, що працюють у даному стилі всіляко висміюють і пародіюють усталені форми у своїх працях. Основним завданням авангардизму є очищення літератури задля майбутньої новизни, яка неодмінно з'явиться в мистецтві.

Риси авангардизму в літературі: експеримент із формою; боротьба з традиційністю, класичністю та академізмом; сприйняття реальності за допомогою інтуїції; фрагментарність, динамізм та суб'єктивізм творів; головний персонаж – вольова особистість, яка проявляє активність у будь-яких обставинах.

Український авангардизм 1920-х рр. пов'язаний з постатями Г. Шкурупія, М. Семенка. Останній створив теорію під назвою панфутуризм, що стосувалася оспорювання традиційного мистецтва. Поет був переконаний у необхідності знищення класичних канонів та побудови нових, які б вдихнули нове дихання в творчість талановитих письменників [64].

Соцреалізм – це стиль літератури, що виник на початку ХХ ст., який характеризувався набором жорстких правил, догм і канонів та вважався єдино правильним для радянського письменства.

Важливими особливостями даної течії були: тематика робітництва та селянства; усебічне прославляння вождів, радянської ладу та історії СРСР; заангажованість і партійність (допустимі тільки ідеї комуністичної партії); викривлені поняття інтернаціоналізму та, відповідно, народності; історичний оптимізм, який бачить логічним наслідком історичного прогресу саме політику комунізму; позитивними персонажами є комуністи, а всі інші – вороги народу, що здатні похитнути суспільний устрій; перетворення творів мистецтва в справжнісіньку агітацію [64].

Відверта заангажованість радянської літератури створила єдиний принцип «хто не з нами, той проти нас». Українських письменників, які не були готові проміняти свободу творчості та власну совість на черствий пряник комуністичних катів, повсебічно цькували, поливали їхню творчість брудом у ЗМІ і, що найприкріше, піддавали жорстоким репресіям.

Літератори «Розстріляного Відродження» немовби стояли на роздоріжжі: піддатися агітаціям, уклавши контракт із власним сумлінням або ж підписати собі вирок кривавим пером.

Тільки одному Богу відомо, що творилося в душах митців, які талантом руйнували товстезні мури людського єства, наповнюючи його попелистими жаринками натхнення та завзяття. Питання життя та смерті стало неабияк актуальним. Що краще: існувати без можливості творити відверті шедеври, задихаючись у лукавих шаблонах; чи зустрітися віч-на-віч зі смертю як зі старою товаришкою, потиснувши руки й обговорюючи потаємні ідеї? У тих реаліях вибір здається неабияк складним, однак він виявляється надзвичайно простим, якщо дослухатися єдино правильного порадики – людського серця.

Незважаючи на страх і невідомість, лєвова частка світочів української літератури зробили даний вибір. Так звані «вороги радянського режиму» були сповнені більшою людяністю, сміливістю та внутрішньою свободою, аніж будь-який чиновник, який віддавав доленосні накази, сидячи в теплому шкіряному кріслі. Життя і смерть – це сторони однієї медалі, не потрібно

боятися смерті, важливо не провести власне життя намагаючись догодити чужим догмам.

Слідуючи ідеалам партійності, сталінські посіпаки потрапили в пастку, яку приготували для себе самотійно. Завдяки нав'язуванню суспільству жорстких правил, вони позбавили себе можливості творчого пошуку, розвитку й знайомства з особистим я, людською ідентичністю. На нашу думку, в 1920–1930 рр. загинув не тільки цвіт української інтелігенції, натискаючи на курок, вони знищили мораль та власне нутро.

Власне, за словами А. Усатої, індивідуальними формами позакласної роботи школярів у вищій школі можна назвати – дослідження архівних документів із теми, що стосується «Розстріляного відродження», адже це є найкращим методом зрозуміти усю історичну добу, долі митців, що зазнали тортур, а найголовніше, дізнатися чому їх заарештовували, в чому звинувачували та чому розстрілювали чи відправляли до таборів ГУТАБу. (ГУЛАГ) [62].

Також серед таких форм можна назвати читання історичної літератури, а саме біографій митців-літераторів. На основі цих даних можна оформити реферати, повідомлення, невеличкі доповіді як факт закріплення вивченого матеріалу.

Цікавою, досить кропіткою і водночас важливою формою індивідуальної форми позакласної роботи є складання маршрутів для екскурсій. З допомогою та під наставництвом вчителя учні відповідних населених пунктів, з якими пов'язане життя і творчість письменників, прозаїків, поетів, поетес можуть з часом сформувати екскурсійні маршрути [62].

До прикладу, у м. Самбір, що на Львівщині можна організувати екскурсійний маршрут «Життєві стежки Л. Курбаса у Самборі», під час якого усіх бажаючих можна ознайомити із місцями по яких гуляв режисер, та де народився і зростав. Поступово, поєднуювати це із невеликим екскурсом в життєвий шлях митця.

На Івано-Франківщині такі маршрути можна прокласти у м. Калуш, де народився Михайло Козоріс, у смт. Яблунів Косівського району, де народився Василь Атаманюк та с. П'ядики Коломийського району, де народився Мирослав Ірчан.

Для зацікавлення відвідувачів таких історичних маршрутів, можна здійснювати читання поезії та творів. Це необхідно аби ознайомити людей із творчістю видатних українських культурних діячів і встановити контакт через діалог, бо зазвичай екскурсії є монологом.

Наостанок, після прочитання можна задавати питання: «Що ви відчули, коли відвідали це місце, що пов'язане із життя .... як представника/ці Розстріляного відродження», «Які думки у вас викликає прочитана поезія, твір».

Важливим елементом таких прочитань поезії під час екскурсій є надання можливості кожному відвідувачу прочитати той чи інший вірш. Це дозволить відчувати та пропустити крізь себе увесь вірш, відчувати ті почуття та переживання, які хотів передати автор. Це свого роду єднання з автором на ментальному та підсвідомому рівні.

Проте, такого рівня екскурсійні маршрути вимагають від учня та його вчителя відповідного рівня підготовки: знань із історії, знання географії та місцевості де проходить маршрут, аби банально не заблукати та не наражати людей на небезпеку.

Повертаючись до дослідження архівних документів, слід сказати, що сучасне оцифрування історичних документів дозволяє кожному бажаючому, у нашому випадку учням без відвідин архіву, просто в себе вдома доторкнутися до історії, до трагічного визначення долі сотень діячів української інтелігенції.

Особливо важливим є те, що ці документи збереглися в їх первісному вигляді – з усіма іменами та печатками, назвами закладів та установ і пов'язаних із ними імен.

Кожен охочий навіть учень може використати доступні інтернет ресурси архівних установ для пошуку відкритий архівних документів, що стосуються

доби Розстріляного відродження. Зокрема можна використати наступні інтернет-ресурси: Архів української періодики – libraria.ua; Електронний архів українського визвольного руху – avr.org.ua; «Національний банк даних жертв політичних репресій радянської доби в Україні» за 1920–1990 рр., де розміщуються дані понад 200 тис. осіб; Науково-документальний журнал «З архівів ВУЧВК – ГПУ – НКВД – КГБ» – reabit.org.ua; Український інститут національної пам'яті – uinpr.gov.ua. Усі ці та низка інших онлайн-джерел можуть допомогти учневі у пошуку необхідних матеріалів, що висвітлюють історію митців та діячів доби Розстріляного відродження [26, с. 19–21].

Також хочемо зауважити, що ті ж архівні документи можуть слугувати експонатом для шкільного музею, яку пізніше можна буде використати на шкільній виставці, присвяченій «Розстріляному відродженню».

Важливою складовою сучасного розуміння доби Розстріляного відродження є висвітлення його особливостей в українських та європейських засобах масової інформації.

Так у 2018–2019 рр. європейські ЗМІ називають український авангард радянською та російською спадщиною. Проте, жоден не називав його «українським авангардом». До прикладу К. Малевича – українського художника польського походження європейські ЗМІ зараховували до представників російського авангарду, за винятку польських ЗМІ, які розуміли його походження [43].

Щодо українських ЗМІ, то у 2018–2019 рр. вони не мали цілісної картини сприйняття особливостей цієї доби. Український авангард та Розстріляне відродження в українських ЗМІ виступали як синоніми патріотизму. У цьому контексті найбільше згадували О. Довженка (і то при згадці кіностудії, названої на його честь) та К. Малевича, які розглядаються як окремі художники, а не типові представники цих рухів.

Врешті, це дані за 2018–2019 рр. Після повномасштабного вторгнення почалося відторгнення російського матеріалу та більшого значення набуло значення знайомство із українською культурою, а також розуміння її як окремої

від російської, тобто самобутньої та високорозвинутої європейської культури [43].

За словами вчительки української мови та літератури, авторки YouTube каналу «Пані вчителька» Катерини Лепської у школі на уроках історії та української літератури період присвячений Розстріляному відродженню вивчають поверхнево. Проте, прихованого змісту у цьому вона не бачить, бо матеріал вивчається діахронічно. Водночас період першої половини ХХ ст. за її словами є найкращим але й найтрагічнішим для розвитку української літератури та й культури взагалі [38].

Таким чином, дослідження підтеми «Напрями літературно-мистецької течії модернізму» є досить різноманітним та цікавим – від дослідження архівних документів, прочитання історичної літератури до складання маршрутів, походів та оформлення експонатів до шкільного музею.

Висновки до розділу 2

Позакласна робота на уроках історії України відіграє надважливу виховну, культурну роль, адже стає інструментом засвоєння учнями вивченого матеріалу.

Групова та індивідуальна форми позакласної роботи важливі під час вивчення доби Розстріляного відродження, адже насамперед це доба розквіту, відродження української культури, а пізніше поступовий згас цих процесів внаслідок впливу репресій та тортур з боку більшовицької тоталітарної машини.

Можливість власноруч доторкнутися до історії зацікавлює учнів та урізноманітнює їх навчання в школі. Вважаємо, що різноманітні екскурсії, залучення до перегляду фільмів пізнавального та історико-патріотичного виховання, відвідування фестивалів, виставок, вистав, що присвячені добі 1920–1930-х рр. є значно цікавішим та перспективнішим, аніж сухе перечитування підручника та записування фактів.

Важливим на нашу думку є процес залучення школярів до аналізу архівних історичних документів, що знаходяться у відкритому доступі в мережі Інтернет. Це зокрема: витяги із кримінальних справ, справки, направлення, листи допитів, накази та рішення щодо етапування, репресій та розстрілів митців. В подальшому вони можуть стати основою для формування експозицій шкільних музеїв, виставок та навчального процесу на уроках історії.

РОЗДІЛ 3

«Розстріляне відродження» та його зв'язок із сьогоденням

3.1. Розгляд із школярами дискусійної проблеми «Чому зник український модернізм?»

Одним із головних проблемних питань, які вчитель може і має піднімати на уроках історії України в 10 класі повинна стати проблема – зникнення українського модернізму.

Вказана проблематика може стати досить дискусійною, адже феномен доби Розстріляного відродження є трагічним і спірним із тієї точки зору, що радянський тоталітарний режим будь-якими силами фальсифікував все, що пов'язане із культурними процесам в Україні. Зокрема, відкривалися та фальсифікувалися кримінальні справи, лише для того аби розправитися із українською інтелігенцією. Застосовувалися інструменти психологічного впливу, тортур для зламу національного духу в українському культурному русі першої чверті ХХ ст. Це було зроблено для того, щоб позбавити Україну та її суспільство культурного та національно-духовного розвитку.

Також на нашу думку, феномен Розстріляного відродження став своєрідною відплатою комуністів за Українську революцію 1917–1921 рр. і прагнення мільйонів українців побудувати незалежне державне утворення на території України.

Проблема згасання українського модернізму може бути використана вчителем для формування своєрідного дискусійного клубу, у якому учні ділилися на групи та висловлювали свою думку: одні в підтримку того, що модернізм в українській культурі зник, а інші висловлювалися за те, що модернізм не зник, адже діяльність культурної інтелігенції давала йому жити. Напрямки модернізму трансформувалися, набули інших форм і мали колосальний вплив на подальше формування та розвиток української культури у наступні десятиліття, коли естафету боротьби за українську ідентичність взяли на себе шістдесятники.

Це досить важке й філософське питання, у пошуку відповіді на нього, з'являються все більше запитань ніж відповідей, адже це свого роду копірвання у кістках, роз'ятрення душевних ран українців. Водночас воно необхідне для розуміння значення митців, що творили в період 1920–1930-х рр.

Фактично можемо говорити про те, що генеза, розвиток та згасання українського модернізму відбулося в складних суспільно-політичних реаліях, на зламі одних політичних систем та формуванні інших.

Поява та розвиток модернізму як напряму в літературі та мистецтві припав на буремні роки розпаду Російської імперії, потім відгриміла Перша світова війни, пізніше розгортання Української революції 1917–1921 рр. та створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) [44].

У 1920-х рр. українська культура, що розвивалася під впливом модернізму зазнала відродження. Проте це відродження було нетривалим, ба більше ницим з боку радянської влади, що дозволила це відродження лише з власних міркувань зібрання української інтелігенції, контролю, використання з метою ідеологічного перевиховання населення та фізичного знищення.

Дволика політика українізації швидко змінилася хвилею репресій та терору, що вилився у штучно спровокований Й. Сталіним та його посіпаками Голодомор 1932–1933 р. і набула апогею у 1937–1938 рр., що в історіографії визначають як Великий Терор. Це був час розправи над Україною, над її синами та дочками, що мали стати її провідниками у вільне майбутнє, які мали взяти на себе місію лідера і з культурної еліти сформувати політичну, яка спроможна домогтися незалежності України.

На заваді мрій українців про власну державу став чобіт сталінської тоталітарної та репресивної машини, який разом із тисячами катувань та розстрілів поховав у домовину культурне та національно-духовне відродження і сподівання українців на побудову власної незалежної держави.

Як зазначає шеф-редактор порталу «Букви» Владислава Чорна, якщо проаналізувати історію української інтелігенції, то можна простежити певну негативну й сумну тенденцію: митці з часом радянїзувалися, ставши на дорогу

соціалістичного реалізму та співання од Сталіну та комуністичній партії або ж дуже рано та швидко гинули.

1937 р. – один із найтрагічніших сторінок в українській історії. Поміркуйте: що перше вам спадає на думку, коли ви чуєте про згадку 1937 р. Без перебільшення більшість, якщо не всі одностайно говоритимуть про червоний терор, розстріли української інтелігенції.

На нашу суб'єктивну думку, це є свого роду далекоглядний психологічний терор з боку більшовиків. Що ми маємо на увазі: комуністи бажали посіяти страх серед українців та встановити комплекс меншовартості для майбутніх поколінь. Адже згадки про українців, що віддаючи життя боролися за національну українську ідентичність стиралася із усіх сфер життя, наставляючи на них тавро буржуазного націоналіста, контрреволюціонера. Ще одним фактором є те, що вони не хотіли аби українська культура була більш розвинутою та високою, ніж російська, бо такий факт підривав би підвалини радянської системи. Натомість в голови населення, зокрема велику увагу надавали молоді (бо прогресивний елемент), вдавлювали комуністичні наративи про щасливе життя в радянській державі.

Тому вважаємо, що розстріли в урочищі Сандармох, як умова і одна із причин зникнення українського модернізму була лише одним із інструментів знищення української самобутності.

Водночас Великий терор 1937–1938 рр. засвідчив величезний страх Й. Сталіна та всієї радянської номенклатури перед українською інтелігенцією. Страх більшовиків полягав у свободі висловлення думки українськими культурними елітами. Саме вільнодумність, творча свобода та внутрішня свобода митців у їх поглядах страхало верхівку СРСР найбільше, бо, як відомо, вільних людей важко і майже не можливо контролювати, що не скажеш про натовп. Таким своєрідним натовпом, який сліпо йде за вказівкою партії, хотіли зробити комуністи суспільство в Україні та у кожній союзній республіці.

В Україні вони отримали спротив в якості митців-інтелігентів, які не погоджувалися на масову думку комуністів і на кожне явище чи ситуацію мали своє бачення, як ознаку особистості вільної від нав'язаних думок.

І все ж сподівання комуністів на повне знищення цвіту української нації, а відтак можливості культурного розвитку були розвіяні. Бо культура підживлена талантами сотень і тисяч письменників, режисерів, художників, акторів, літературознавців, мовознавців та перекладачів не може безслідно зникнути.

Українська культура, попри сподівання комуністів, не є феноменом та явищем, яке почало формуватися зовсім недавно, якби більшовики не намагалися поширювати наративи про Україну, яку створив В. Ленін.

Українська культура – це частина українського народу, його історії, його життя, його злетів та падінь. Це процес, що зароджувався тисячі років тому, формувався і утверджувався з появою державних утворень на території України, розвивався в культурному середовищі Європи, зазнавав утисків з боку поневолювачів, але попри все відроджувався як фенікс з попелу. Бо те, що зароджується в серці, передається з молоком матері, оспівується в піснях, здобувається у боротьбі не можна взяти і вирвати. Українська культура – це код української нації, її ідентифікація, частиною якої є інтелігенція 1920–1930-х рр.

Саме таке розуміння історії України та її культури повинен прив'язати своїм учням вчитель історії. Це необхідно для формування в учнів гордості за свою державу та її людей, щоб вони розуміли, що вони є нащадками вже змалку.

Ми вважаємо, що при розгляді даної проблематики, учні повинні проаналізувати суспільно-політичні та культурні процеси 1920–1930-х рр. в Україні, щоб глибше зрозуміти феномен культурних процесів доби Розстріляного відродження, адже навіть під комуністичними заборонами і утисками українська інтелігенція продовжувала свою творчу діяльність і створювала літературні твори, картини, кінострічки, театральні вистави, що гідні світового визнання.

Взагалі слід зауважити той факт, що за ці неповні два десятиліття українська культура відродилася в силу того, що змогла компенсувати більш як трьохсотлітнє відставання, яке провокували росіяни. Як наслідок, у 1920–1930-ті рр. українська культура стала переважати інші, зокрема російську.

Сталося те, що більшовики не дуже хотіли бачити. Українське краще ніж російське, українське вище, розвинутіше, що означало плювок в лице партії і другорядність російського, чого більшовики намагалися недопустити. Фактично це можна назвати однією із десятків причин початку усіх репресій та знищень того часу.

Про переважання української культури над іншим говорить красномовний факт, що станом на 1925 р. в Україні було близько 5 тис. письменників. Наприкінці 1930-х рр. їх залишилася зовсім невелика кількість [56].

Ідеологічно досягнувши поставлених завдань щодо захоплення України та її включення у радянську систему більшовики на початку 1930-х рр. різко змінюють вектор руху своєї політики: по перше, вони згортають політику «коренізації/українізації»; по-друге, розпочинають хвилі арештів, психологічного тиску, тортур, що досягли свого апогею у 1937–1938 рр., коли в урочищі Сандармох було розстріляно цвіт нації, надія на майбутнє – тисячі митців, що репрезентували різні напрямки української культури – письменники, поети, режисери, сценаристи та актори, співаки, театralи, перекладачі, мовознавці, прозаїки – усі вони були розстріляні на півночі Росії, а саме у Карелії. Якщо бути більш точним то в урочищі Сандармох [61].

Період Великого терору 1937–1938 рр. сміливо можна назвати Голгофою української культури, апогеєм та кульмінацією якої були розстріли в урочищі Сандармох. До цього митців пройшли крізь тортури, знущання та тиск.

Ми вже писали про те, що Й. Сталін та вся радянська верхівка мали страх перед українською інтелігенцією. Страх полягав у тому, що українська культурна еліта мала всі можливості, щоб повести за собою народні маси,

сформувати українську політичну думку, що вже визрівала із кіл української інтелігенції.

Про що лише свідчить той факт, що у страшні дні кінця жовтня – початку листопада 1937 р. було розстріляно 1111 осіб, серед них за словами О. Котубей були 237 українців і тих хто був пов'язаний із Україною.

Усі розстріли цинічно були виконані до 20-річчя Жовтневої революції. Такий собі подарунок, погодьтеся. Це було єдине, на що спроможна була радянська тоталітарна машина – розстріли, тортури, тиск, гвалтування, фальсифікацію та ув'язнення.

3 листопада 1937 р. – одна із найтемніших дат в українській історії, адже в цей день розстріляли 151 українця [45].

На нашу думку, зникнення з просторів літератури культурної течії модернізму було пов'язане також зі страхом радянських можновладців, що представники українського письменництва почерпнуть ідеї Заходу. Як відомо, у всі часи СРСР негативно відзивався про країни Європи, вважаючи їх капіталістами та новаторами.

Отже, поява на теренах України вільнодумців, з прозахідною розкутістю поглядів, була вкрай невігідною комуністичній партії, котра жадала тримати в «їжакових рукавицях» розвиток республік СРСР.

Звільнення мистецтва від суворих стереотипів і набридливих канонів, цінність внутрішнього світу особи, пошук власного «Я» та акцент на чуттєвості – це ті основоположні риси модернізму, які на думку сталінських посіпак, могли нанести незворотню шкоду заангажованості та партійності радянської літератури. Тоталітарна машина боялася навіть уявити поширення модерністських течій, не те що дозволити лібералізму глибоко пустити коріння в український ґрунт.

Проблемою було те, що поплічники комуністичного режиму обмежували не тільки розвиток власної культури, що потопала в приписах і нормах, а й накидали ярмо на шию українському письменству. У даному випадку влучною

вважаємо думку: «Ніщо не здатне зупинити людину краще, ніж стіни, збудовані в її голові».

Отже, обмеженість, односторонність і відверте безумство комуністичних ідей зіграло з радянським суспільством злий жарт, з яким вони не спроможні впоратися донині. На нашу думку, вірність ідеалам соціалізму притормозило розвиток культури в кожному куточку СРСР. Найбільшого удару зазнала Україна, що була кісткою у горлі тоталітарного демона.

3.2. Митці «розстріляного відродження»: трагічна доля цілого покоління української інтелігенції

Серед виконавців злочинних наказів був такий собі Михайло Матвеев, який був капітаном органів державної безпеки та власноручно пострілами в потилицю із револьвера вбив 1111 осіб. Це засвідчують його рапорти, які від надсилав своєму керівництву (див. Дод. В.3).

Як уже зазначалося, однією із найтемніших дат в історії України прийнято вважати 3 листопада 1937 р., коли в Сандармосі було розстріляно 151 українця.

Трагічну долю митців Розстріляного відродження можна поєднати із трагічною долею українських митців під час сучасної російсько-української війни, що були цинічно вбиті російськими окупантами.

Пізнавальний інтернет-портал «Свідомі» у співавторстві із Катериною Вовк розповідає про трагічні долі сучасного Розстріляного відродження, розстріляного під час повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Зокрема, розповіли про історію дитячого письменника Володимира Вакуленка, якого під час окупації Харківщини викрали росіяни. За словами К. Вовк, про вбивство В. Вакуленка стало відомо після деокупації м. Ізюма, а саме після знайдення місця масового поховання. Під час ексгумації тіла у районі потилиці було знайдено два отвори від куль, а пізніше самі кулі. Навіть опираючись на лише цей факт, можемо впевнено сказати, що росіяни сміло використовують радянську методичку по фізичному знищенню населення [33].

На початку повномасштабного вторгнення, під час боїв у м. Гостомелі (Бучанський район Київщини), росіяни розстріляли художника Сергія Захлюпаного, який виставляв свої художні твори на Андріївському узвозі в м. Києві.

5 березня 2022 р. у боях за м. Харків загинув ще один відомий художник Артем Азаров, якому було всього 26 років. Під м. Бахмутом, 4 серпня 2022 р. героїчною смертю загинув український поет, письменник, член Конотопської літературної студії «Джерела» Артем Довгополий [33].

1 липня 2023 р. у м. Дніпрі померла письменниця Вікторія Амеліна, яка отримала поранення під час ракетної атаки на м. Краматорськ напередодні. Ця молода авторка була засновницею літературного фестивалю у селищі Нью-Йорк, що розташоване на Донеччині.

Це лише декілька історій українських митців, що загинули від рук московських окупантів, так як митці у 1920–1930-х рр. Москва планомірно й сьогодні намагається знищити українську культуру, її дух, її представників, цвіт нації, який як і майже 100 років діячі Розстріляного відродження потерпали від кровожерливих рук московської тоталітарної системи.

Як підсумок, К. Вовк додала, що «...кожен вбитий митець – це сучасне розстріляне відродження» [33].

Водночас український історик, співавтор YouTube каналу «Історія без міфів» В. Мараєв стверджує, що культура Україна втратила митців, ще задовго до того, як вони б презентували свої твори. Тому через це про нашу культуру так мало знають у світі [33].

Додамо, що донедавна нашу культуру співставляли із російською, хоча наша позиція така, що українська та російська культури зовсім різні в силу їх різного вектору розвитку. Адже українська культура мала проєвропейський вектор розвитку, а російська більш азійський вектор розвитку своєї культури. Тому тут недоречно ставити знак рівності між цими двома діаметрально різними культурами по всіх показниках.

Доцент кафедри історії та права Донецького національного технічного університету, кандидат історичних наук Констянтин Нікітенко розглядаючи період Розстріляного відродження говорить про те, що друга половина 1920-х рр. є періодом подолання колонізаторської політики росії, зокрема русифікації, поступового повернення до української мови та розширення її сфери діяльності.

Водночас, так би мовити в контексті трагічної долі митців Розстріляного відродження, за словами цього ж дослідника, радянська влада розуміла можливість втрати України, культурного опору зі сторони українців, та не бажаючи цього змушена піти на проведення політики українізації. Це було здійснено для кристалізації державного режиму більшовиків в Україні, так би мовити, укоренитися в національних районах. Хитрою ця політика була тому, що завдяки політиці українізації більшовики прагнули не повернути, а заманики українську культурну інтелігенцію на батьківщину, щоб потім безжально розправитися із нею [14, с. 266].

Бомбою заповільненої дії стали слова М. Хвильового, який виступив із гаслом «Геть від Москви». Воно було більше протестом мистецьким, аніж політичним, бо виступав проти вторинності української культури та бездумного копіювання російських зразків. Він вважав за краще орієнтацію на зразки світової культури [14, с. 267].

Це підтверджує й вчителька української мови та літератури, автор YouTube каналу «Пані вчителька» Катерина Лепська, яка стверджує, що українська література ХХ ст. просякнута психологізмом (мається на увазі гасло «Дайош психологічну Європу»). Також за її словами неокласики прагнули принести до української літератури елементи світової класики, елементи аристократизму та естетизму, що притаманні культурі класицизму [38].

Передвісником згортання українізації та початку репресій щодо української інтелігенції, в першу чергу тієї її частини, що брала участь у національно-визвольних змаганнях 1917–1921 рр., стала стаття економіста М. Волобуєва «До проблеми української економіки», де він виступив проти

розгляду російської економіки як пануючої та нехтування національними інтересами українців [14, с. 267].

Після цього більшовики згорнули українізацію і перейшли до широкого курсу репресій та тортур, що закарбувалося в нашій історії долями митців Розстріляного відродження, термін якого у 1959 р. запропонував Ю. Лавріненко. Рішенням XII з'їзду КП(б)У наголошувалося на необхідності «...добити контрреволюційні націоналістичні елементи».

Красномовним фактом ворожості комуністів до української культури є факт висловлювання слідчого у справі «Спілки визволення України», який відстоював позицію необхідності поставити українську інтелігенцію «...на коліна». У випадку того, якщо тих кого не вдасться поставити на коліна, за словами цього слідчого просто розстріляють [14, с. 267].

Жертвами репресій, за словами К. Нікітенка, стали найяскравіші представники українського відродження. З 259 письменників, із кінця 1920-х до середини 1930-х рр. залишилися 36 осіб. Тобто з 259 чоловік ліквідовано радянською системою було 223 особи. З них: 175 осіб – загинули у таборах; 17 – розстріляно, 16 – зникли безвісти, 8 – вчинили самогубство; лише 7 осіб померли своєю смертю. 62 вчених-мовознавців із 85 письменників було знищено. Трагічним є і той факт, що під виглядом всеукраїнського з'їзду кобзарів, у 1934–1935 рр. було розстріляно більше 300 кобзарів та лірників. Напередодні 1933 р. українські музичні інструменти кобзу і бандуру було названо класово-ворожими [14, с. 268; 57].

Попри те, що період Розстріляного відродження є трагічним, за словами К. Лепської поява футуризму на чолі із М. Семенком є своєрідною перемогою української літератури 1920–1930-х рр. Чому так, бо за її словами усі вони були творцями високопробної літератури, що українське мистецтво може бути авангардним тобто високим.

Український громадський діяч, політв'язень, член Української Гельсінської Групи В. Овсієнко зауважує, що тотальні чистки, кампанія по очищенню держави від буржуазних, націоналістичних ворожих елементів

тривала понад 15 місяців від 5 серпня 1937 р. (Наказ НКВС СРСР № 00447) до 15 листопада 1938 р. (Постанова Політбюро ЦК ВКП(б)). Лише за офіційними даними у 1936 р. в Україні заарештовано 15 717 осіб, то у 1937 р. ця цифра сягнула 159 573 осіб, а у 1938 р. 108 006 осіб [15, с. 269].

Саме урочище Сандармох було ідентифіковано лише 1 липня 1997 р. зусиллями Санкт-Петербурзького та Карельського Меморіалів, зокрема Іриною Резніковою-Фліге, Веніаміном Іофе та Юрієм Дмитрієвим (див. Дод. Г).

27 жовтня 1997 р. там було проведено першу панахиду за загиблими від рук комуністів. Також було споруджено пам'ятник із написом «Люди не вбивайте один одного». Проте як бачимо по сьогоднішню до московитів не дійшло, які щодня вбивають мирне населення та українських військових, які героїчно боронять незалежність України [15, с. 272].

Отже, праця українських митців в умовах радянської окупації відразу була приречена на крах із декількох причин: 1) більшовики ненавиділи усе українське та прагнули знищити усе, що пов'язане із іменем України; їм муляли перед очима події Української революції 1917–1921 рр., за яку вони прагнули відімести усіх, хто був пов'язаним із українськими національно-визвольними змаганнями. Першими під удар потрапили митці та їх родини; культурна та науково-технічна інтелігенція мала два діаметрально протилежні шляхи – зберегти життя, але до кінця днів стати «псом системи», прославляючи радянські ідеали, самі того небажаючи; продовжувати боротися, нескорюватися перед тиском радянської тоталітарної системи, творити нове, незалежне бачення майбутнього, але втратити найцінніше – життя. Вибір був за кожним, а керувала ним – любов до України.

3.3. Сучасна реабілітація митців українського модернізму

Щоб краще зрозуміти аспект сучасної реабілітації діячів Розстріляного відродження, слід дослідити та проаналізувати процеси реабілітації інтелігенції, що розпочалися у 1950–1960-х рр. в СРСР.

У 1956 р. відбувся XX З'їзд КПРС, на якому було засуджено культ Й. Сталіна. Після його проведення активізувалися процеси реабілітації в силу того, що ці процеси мали місце через викриття репресій, які вчиняла радянська тоталітарна система. Проте реабілітація того часу була умовно вибірковою, тому в процес реабілітації було включено найрізноманітніші громадські організації, що боролися за очищення та повернення імен свої колег.

Того ж 1956 р. були створені спеціальні комісії для порядкування посмертної спадщини репресованих. Було опрацьовано твори В. Еллана-Блакитного, В. Чумака. Також уваги удостоїлися репресовані письменники – Б. Бобинський, М. Ірчан, М. Куліш, Г. Косинка та О. Досвітній [19, с. 118].

Після XX з'їзду Комуністичної партії Радянського Союзу, у 1956 р. були реабілітовані низка літературних митців А. Петрусь, П. Колесник, Б. Антоненко-Давидович, П. Кононенко.

Твори репресованих письменників повернулися на шпальти літературних журналів. Зокрема твори репресованих письменників були надруковані у «Антології української поезії» та збірнику «Революційні поети Західної України». У газетах і журналах публікувалися статті про реабілітованих митців [19, с. 118].

Першою і найактивнішою у реабілітаційних процесах середини ХХ ст. була Спілка письменників України. Зокрема, такі її члени як Максим Рильський, Микола Бажан, Олесь Гончар, Степан Крижанівський, Петро Панч, Агата Туринаська, які писали листи і звернення до правоохоронних органів та вищого партійного керівництва стосовно реабілітації та повернення чесного імені своїх колег.

До прикладу, при розгляді справи Г. Коцюби, що був розстріляний 17 грудня 1938 р., його колега П. Панч надав позитивну характеристику його особи та діяльності, зазначивши, що не чув і не бачив жодного слова, що було спрямоване проти радянської влади та держави [13, с. 2].

Ті митці, яким вдалося вберегти себе від розділу у кінці 1950-х – початку 1960-х рр. поверталися до культурного життя України. Серед вцілілих був

Остап Вишня, який провів 10 років у сибірських таборих. Іван Багряний, якого засудили до таборів та зміг із них втекти і відправився в еміграцію, де продовжував свою творчу діяльність. Фактично найбільше із тих, хто врятувалися від розстрілів та таборів були М. Рильський, В. Сюзюра, П. Тичина [19, с. 118; 55].

Чому ми вважаємо, що вони постраждали найбільше з найменш постраждалих? Бо вони були змушені відмовитися від власного стилю писання, змушені у свої віршах звеличувати партію, фактично мали стати апологетами більшовицького режиму, який послідовно знищував їхніх колег, друзів та рідних. Попри все, вони старалися підтримувати творчість молодих митців.

За словами Л. Місінкевич, протягом 1953–1960-х рр. було реабілітовано 117 письменників, що творили в УРСР, із 158 осіб, що були репресованими. Тобто якщо вдатися до математичних розрахунків протягом 1950–1960-х рр. було реабілітовано 74% письменників із репресованих осіб, згідно зазначених вище статистичних даних.

Як зауважує К. Вовк, частиною нашого життя, життя міст і сіл є вулиці та пам'ятники, що розташовані на них. Коли люди живуть на вулицях, названих в честь російських діячів, вони толерують, нормалізують на підсвідомому рівні поведінку рівня загарбників.

Тому можна говорити про те, що своєрідною сучасною реабілітацією митців Розстріляного відродження може бути встановлення пам'ятників та перейменування вулиць у їхню честь.

На нашу думку, це дозволить як мінімум зберегти пам'ять про них, про ті репресії, що здійснювали більшовики у минулому столітті супроти провідної верстви українського суспільства – інтелігенції. Ба більше, це важливо з історичної та культурної точки зору, адже наявність пам'ятників та вулиць як данина пошани розстріляним митцям має допомогти збільшити інтерес суспільства, зокрема до вивчення та дослідження історії того чи іншого діяча доби Розстріляного відродження.

Досить часто ми гуляємо з друзями, коханими по вулицях, які названі на чийсь честь. Та чи задавалися ми питанням про те, хто є та особа, що удостоїлася назви окремої вулиці? Ми вважаємо що напевно заледве одна чи дві особи хоч раз задавалася таким питанням або навіть дізнавалася про історичну постать.

Ще одним шляхом сучасної реабілітації представників Розстріляного відродження є оцифрування та опублікування і вільний доступ усіх бажаючих до архівних документів 1920–1930-х рр., зокрема наказів про арешт, допит, окремі розпорядження в ході кримінальної справи, а також рішення Особливих Трійок про розстріл чи ув'язнення української інтелігенції. Це важливо з огляду права суспільства на правду, правду про знищення більшовиками українців як нації. Це частина нашої історії, якою б гіркою вона не була.

Ми вже згадували раніше про те, що використання архівних документів із справ діячів української інтелігенції доби Розстріляного відродження, що доступні до кожного бажаючого можуть допомогти пролити світло на справже лице комуністичного режиму в СРСР, а нам українцям вони стануть у пригоду під час вивчення процесів реабілітації низки митців Розстріляного відродження.

Для всебічного розвитку на уроках історії України та поза ним слід залучати дітей до вивчення та аналізу наявних у вільному доступі історичних документів, що проливають світло на перебіг кримінальних справ стосовно т. зв. ворогів народу, куркулів та буржуазних націоналістів. Аналіз такого роду документів, на нашу думку, може стати ваговою складовою позакласної роботи школярів в 10 класі.

У 2020 р. Служба безпеки України надала відкритий доступ до архівних документів КДБ СРСР про долю митців Розстріляного відродження. Оприлюднення у вільному доступі архівних документів приурочено до дня пам'яті жертв політичних репресій, що відзначається в Україні 17 травня кожного року.

Ці документи мають важливу історичну цінність з того погляду, що підтверджують факти терору та насильства комуністів щодо українців [58].

Збірка документів під назвою «Приховування правди про жертв Великого терору» налічує близько 32 унікальні документи. До складу цих документів входять акти про виконання вироків, записки та розписки працівників КДБ.

До прикладу, згідно цих документів визначено точну розстрілу Л. Курбаса, а саме 3 листопада 1937 р. Хоча родичам було повідомлено про трагічну смерть у таборах.

Своєрідним сучасним методом реабілітації митців Розстріляного відродження можна назвати спорудження у 2004 р. гранітного козацького хреста із написом «Убієнним синам України». Це спорудження відбулося стараннями Веніаміна Трохименка, батька якого, як відомого мовознавця було розстріляно у Сандармосі 4 листопада 1937 р., а також зусиллями Товариства української культури Карелії «Калина» та стараннями українців всього світу [15, с. 272].

21 травня 2007 р. було видано указ Президента України № 431/2007 «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого Терору – масових політичних репресій 1937–1938 років». Він виданий з метою належного вшанування пам'яті жертв політичних репресій та привернення уваги суспільства до трагічних сторінок історії України [15, с. 273].

Таким чином, можемо говорити про те, що питання сучасної реабілітації митців доби «Розстріляного відродження» поки не стоїть на порядку денному. Проте, в умовах російсько-української війни, що ведеться московськими окупантами із початку окупації Криму у лютому 2014 р. значно загострює дану проблему. Вважаємо вкрай необхідним віддати належне митцях 1920–1930-х рр. у боротьбі за волю і незалежність України. Сьогодні – найслухніший час для цього.

Висновки до розділу 3

Розстріляне відродження – трагічна та водночас героїчна доба історії України початку ХХ ст. Трагічною добою вона є з того погляду, що радянський репресивний тоталітарний режим знищував молоді паростки української

культури. Більшовикам було чужим усе українським, ба навіть ворожим, в силу їх розуміння більшого культурного розвитку нашої держави. Тому єдиним виходом в їхньому вузькому розумінні світосприйняття були тортури та фізичне знищення.

Зараз ми бачимо все те ж саме, проте напревеликий жаль учень перевершив свого вчителя. Щодня ми бачимо вбивства та розстріли мирного населення, серед яких не рідко, а досить часто впливають імена українських митців – письменників, акторів, художників, театралів. Росія прагне стерти з лиця землі культурне лице України, створити сучасне Розстріляне відродження.

Героїчною ця доба є через те, що попри тортури, страх, тиск українська культурна генерація продовжувала творити модерну українську культуру. Вони продовжували переймати європейські культурні впливи, формувати сучасний український світогляд. Вони розуміли важливість поезії, фільмів, картин, вистав у культурно-духовному житті української нації. Вони розуміли, що культурний шлях породжує шлях політичний. Що ми маємо на увазі? Із культурного, освідченого середовища завжди виходила політична еліта, що мала вплив, засоби впливати на долю не лише своєї держави, але й сусідніх держав, цілого регіону чи континенту.

На нашу думку, ці митці Розстріляного відродження не потребують співчуття, вони потребують пам'яті, яка є насамперед історичною, а як ми знаємо історична пам'ять формує код нації, є її основою, адже культура відділяє людину освічену від людини неосвіченої.

Культурні діячі доби Розстріляного відродження воліли б, аби їх вірші, прозові твори читалися, на їх основі ставилися вистави. Художники бажали б, аби їх картини були в центрі усіх мистецьких виставок, аби кожен міг відчувати те, що митець хотів передати. У кожному творі, картині, сценарії того часу є приховані послання для майбутніх поколінь. Які саме? Це ми повинні дізнатися.

Кожен актор, сценарист, режисер, що творив у такий буремний і не спокійний час хотів аби його кінострічки переглядали в кінотеатрах, аби на

кожному сеансі у кіно були аншлаги. Адже на нашу думку кожен митець доби Розстріляного відродження, не залежно чи він зазнав тортур чи вдалося вберегти себе є достойним почесного місця в українській культурі. Адже культура є захистом нації, її ідентифікацією.

Тому, крізь призму героїзації чи трагізму доби ми змогли знайти зв'язки із сьогоденням. Ці зв'язки є досить міцними та важливими для наших поколінь, для формування історичної пам'яті, яка є основою будь-якої нації, що поважає власну історію та культуру.

ВИСНОВКИ

Доба Розстріляного відродження назавжди закарбована в історії України як одна із найтрагічніших сторінок національного літописання.

Поразка національно-визвольних змагань 1917–1921 рр., ліквідація Української Народної Республіки, захоплення більшовиками влади в Україні – цілісна картина суспільно-політичних подій початку 1920-х рр.

Українці прокинулися в нових реаліях – встановлення та побудови радянської влади. Протиріччя полягало в тому, що українці не були готові до радянських змін. У 1920-х рр. більшовики почали поширювати ідеї української культури як націоналістичної, ворожої, такої, що пов'язана із контрреволюцією та петлюрівщиною.

Розвиток культури в 1920-х рр., за словами В. В'ятровича був своєрідним спалахом та реваншем національного руху, який зазнав поразки у військовій та політичній площині. Тому інтелігенція знайшла інший шлях, щоб здійснювати боротьбу за незалежність України, а саме у культурній площині, у якій за словами В. В'ятровича неодноразово перемагала режим.

Врешті, правляча верхівка повинна була йти на поступки. Своєрідним компромісом став курс на українізацію. Проте, як і будь-яку політику, більшовики вели українізацію у чітко визначеному партією напрямку. Попри це митці почали повертатися із еміграції на батьківщину, щоб долучитися до розвитку української культури. Проте, вони не здогадувалися, що українізація була пасткою комуністів, щоб повернути до України якнайбільше інтелігенції, щоб потім знищити її.

У своїй політиці більшовики намагалися перейняти на свій бік українських культурних діячів, надаючи ілюзорну свободу творчості, щоб використати їх як інструмент соціалістичного перевиховання населення.

Свобода творчості у 1920-х рр. формально надавалася, проте лише у випадку вступу до лав партії, що й так означало контроль творчого пориву і

використання особистості митця як ідеологічної зброї для соціалістичного перевиховання суспільства.

Позакласна робота на уроках історії України відіграє надважливу виховну, культурну роль, адже стає інструментом засвоєння учнями вивченого матеріалу.

Висвітлення теми присвяченої добі Розстріляного відродження на уроках історії в 10 класі несе надзвичайно важливу роль для виховання учнів старшої школи. Розуміючи насамперед політичне, культурно-духовне та історичне значення вчитель повинен володіти необхідним інструментом знань для висвітлення теми.

Позакласна робота учнів на уроках історії України складає вагому частку навчального процесу школярів. Вона покликана поглибити знання та урізноманітнити дозвілля учнів. З огляду на це, необхідно включити у позакласну роботу низку різноманітних методів, форм та напрямків роботи.

Одним із важливих методів сприйняття інформації учнями вважаємо візуальний, адже він відіграє важливу роль у тому напрямку, що учень може поглянути на досліджувану епоху чи на історичних діячів досліджуваного періоду.

Позакласна робота з досліджуваної теми на уроках історії складається із групових та індивідуальних форм. До масових форм позакласної роботи з вивчення теми культурно-духовного та мистецького життя України 1920–1930-х рр., які ми пропонуємо використовувати на уроках історії можна віднести:

- 1) перегляд фільмів, що розповідають про долю митців Розстріляного відродження, а також авторські кінострічки самих митців того часу;
- 2) відвідування виставок присвячених історії Розстріляного відродження;
- 3) похід на театральні вистави, концерти та вечори пам'яті, що присвячені конкретній особистості чи ряду діячів, основна творча діяльність яких припала на 1920–1930-ті рр.

4) відвідування архівів для вивчення першоджерел – історичних документів із життєпису репресованих (листування, рішення про арешт, допит, відкриття кримінальної справи, процес розгляду та розстрілу митців).

5) туристичні походи та екскурсії до місць народження інтелігенції та тих місць, що пов'язані із життєвим шляхом репресованих;

До індивідуальних форм позакласної роботи, які вчитель може використати під час навчального процесу можна віднести:

1) планування та організація під наглядом вчителя туристичних та екскурсійних маршрутів, що пов'язані із життєвою та творчою діяльністю діячів доби Розстріляного відродження;

2) аналіз та дослідження архівних документів тієї доби;

3) збір експонатів та матеріалів, пов'язаних із українською інтелігенцією, що зазнала репресій та тортур;

4) написання рефератів, статей та доповідей;

5) організація тематичних вечорів пам'яті (воно може відноситися як до групових форм позакласної роботи, так і до індивідуальних)

Літератори «Розстріляного Відродження» немовби стояли на роздоріжжі: піддатися агітаціям, уклавши контракт із власним сумлінням або ж підписати собі вирок кривавим пером.

Тільки одному Богу відомо, що творилося в душах митців, які талантом руйнували товстезні мури людського єства, наповнюючи його попелистими жаринками натхнення та завзяття. Питання життя та смерті стало неабияк актуальним. Що краще: існувати без можливості творити відверті шедеври, задихаючись у лукавих шаблонах; чи зустрітися віч-на-віч зі смертю як зі старою товаришкою, потиснувши руки й обговорюючи потаємні ідеї? У тих реаліях вибір здається неабияк складним, однак він виявляється надзвичайно простим, якщо дослухатися єдино правильного порадики – людського серця.

Ким є для вас кожен із числа діячів Розстріляного відродження? Рішення лежить глибоко у жилах, просто дослухайтеся свого серця, так як це зробили більшість української інтелігенції, розстріляної у роки Великого Терору 1937–

1938 рр. в урочищі Сандармох, а також по різних куточках України та за її межами.

Однією із найтемніших дат в історії України прийнято вважати 3 листопада 1937 р., коли в Сандармосі було розстріляно 151 українця.

Трагічну долю митців Розстріляного Відродження можна поєднати із трагічною долею українських митців під час російсько-української війни, що були цинічно вбиті російськими окупантами.

Серед сучасних митців які загинули від рук московських окупантів можна назвати: дитячого письменника В. Вакуленка (вбитий в м. Ізюм, знайдений серед тіл в місці масового поховання після деокупації цього міста), художників Сергія Захлюпаного (вбитий окупантами під час боїв за м. Гостомель, що на Київщині, у перші дні повномасштабного вторгнення росії до України у лютому 2022 р.) та Артема Азарова (загинув 5 березня 2022 р. у боях за м. Харків), поета та письменника Артема Довгополого (загинув 4 серпня 2022 р. у боях під м. Бахмутом; був членом Конотопської літературної студії «Джерела»), письменницю Вікторію Амеліну (померла від поранення 1 липня 2023 р. у лікарні м. Дніпро).

Це лише декілька імен українських митців, що загинули від рук російських окупантів, так як митці у 1920–1930-х рр. Москва планомірно й сьогодні намагається знищити українську культуру, її дух, її представників, цвіт нації, який як і майже 100 років діячі Розстріляного відродження потерпали від кровожерливих рук московської тоталітарної системи.

Кров сотень-тисяч митців жевріла, витікаючи та насичуючи собою землю, проте пам'ять про них як і їхня творчість завжди житиме у пам'яті кожного українця, який плекає українську історію та культуру.

Своєрідно й зараз, в умовах російсько-української війни перед кожним із нас стоїть доленосний вибір – бути вірним Україні до останнього подиху чи піддатися тваринним інстинктам та бути колаборантом. Стати на шлях свободи чи підписати контракт з темними силами – вибір за кожним із нас. Тільки пам'ятаймо, що історія не пробачає помилок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані матеріали

1. Кузякіна Н. Траєкторії доль. Київ : Темпора, 2010. 640 с.
2. Нескорені духом. Історико-літературний збірник. К.: ПП «Золоті Ворота», 2012. 286 с. URL: https://uvarovsky.files.wordpress.com/2012/05/neskoreni_2012.pdf.

Монографії та статті

3. Барабаш А. Репресії проти української інтелігенції в 20-30-их роках. *Етнополітичний та культурно-релігійний розвиток суспільства в умовах тоталітаризму: до 85 роковин Голодомору 1932-1933 років* : Матеріали Всеукр. наук. конф., м. Київ, 13 груд. 2017 р. К., 2017. С. 89–92. URL: <https://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/tnuistoriadekabr2017m.pdf#page=89> (дата звернення: 27.09.2023).
4. Горішня Н. Особливості культурно-мистецького життя в Україні (1920-1930 рр.). *Україна-Європа-Світ*. С. 275–283. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/25368/1/Gorishna.pdf> (дата звернення: 24.09.2023).
5. Горожанкіна Д. Прелюдія Великого терору: політичні репресії другої половини 1920-х-початку 1930-х рр. в Україні. *Етнополітичний та культурно-релігійний розвиток суспільства в умовах тоталітаризму: до 85 роковин Голодомору 1932-1933 років* : Матеріали Всеукр. наук. конф., м. Київ, 13 груд. 2017 р. Київ, 2017. С. 92–95. URL: <https://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/tnuistoriadekabr2017m.pdf#page=92> (дата звернення: 27.09.2023).
6. Губко, О. В. «Розстріляне відродження». Юність науки – 2021: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства : зб. тез XI Міжнарод. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів і молодих вчених (м. Чернігів, 25-26 берез. 2021 р.) : у 2-х ч. Ч. 2. Чернігів : НУ «Чернігівська

- політехніка», 2021. С. 264-266. URL: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/25994>.
7. Дяченко О. Розстріляне відродження - феномен в українській літературі. *Нотатки сучасної науки*. 2023. № 7. С. 29–30. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/5c16da49-c99e-4186-88a4-689b531d979b/content> (дата звернення: 20.09.2023).
8. Етнополітичний та культурно-релігійний розвиток суспільства в умовах тоталітаризму: до 85 роковин Голодомору 1932-1933 років : Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 13 грудня 2017 р. К.: ТНУ імені В.І. Вернадського, 2017. 140 с. URL: <https://tnu.edu.ua/sites/default/files/normativbasa/tnuistoriadekabr2017m.pdf>.
9. Жеребний В. Розстріляне відродження: вплив мистецтва на суспільство та державу. Національно-визвольна боротьба та становлення і збереження державності України : зб. матеріалів XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19–20 листопада 2020 р. – Харків : ХНУРЕ, 2020. – С. 102–103. URL: <https://openarchive.nure.ua/items/1db1fee0-188e-484a-9212-37b0f1a4e6cd>.
10. Жигун, С. Міфологізація постатей письменників розстріляного відродження. *Studia Methodologica* : альманах / гол. ред. Р. Гром'як ; відп. ред. Ю. Завадський. Тернопіль : ТНПУ, 2010. Вип. 30. С. 67-70. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/2681>.
11. Кісельгова М. Розстріляне відродження – незабутній приклад боротьби за українську національну незалежність та культуру. *Національно-визвольна боротьба та становлення і збереження державності України* : зб. матеріалів XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19–20 листопада 2020 р. Харків : ХНУРЕ, 2020. С. 177–178. URL: <https://openarchive.nure.ua/items/35c39993-21aa-4efe-a50d-c0fc2cf38640>.
12. Ленська С. Формування групового портрету покоління 1920-х років як наукова проблема. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2018. № 67 Ч. 2. С. 129–138. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi->

- bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vlnu_fil_2018_67(2)_15.pdf (дата звернення: 22.09.2023).
13. Місінкевич Л. Реабілітація наукової та творчої інтелігенції в другій половині 50 - 60-х роках ХХ століття. URL: http://old.univer.km.ua/statti/misinkevych_1.1._reabilitatsiya_naukovoyi_ta_tvorchoyi_intelihentsiyiv_druhiy_polovyni_50_-_60-kh_rokakh_khkh_stolittya_.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
14. Нікітенко К. «Розстріляне відродження» України. *Нескорені духом. Історико-літературний збірник*. Київ, 2012. С. 266–268. URL: https://uvarovsky.files.wordpress.com/2012/05/neskoreni_2012.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
15. Овісієнко В. Трагедія урочища Сандармох. *Нескорені духом. Історико-літературний збірник*. Київ, 2012. С. 269–273. URL: https://uvarovsky.files.wordpress.com/2012/05/neskoreni_2012.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
16. Павлюк А. Митці Розстріляного відродження – короткий екскурс в історію питання. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2012. № 104. URL: https://www.cuspu.edu.ua/download/nz_2012_104_1.pdf#page=173 (дата звернення: 20.09.2023).
17. Перцева В. Проблема свободи художньої творчості в умовах радянського тоталітаризму. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. 2017. С. 52–55. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/01_12_2017/pdf/13.pdf (дата звернення: 23.09.2023).
18. Пухонська О. . Тоталітаризм і література: від взаємодії до викриття. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. Vol. 2, № 2. С. 131–140. URL: <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/download/26292/24022/54684> (дата звернення: 05.10.2023).

19. Слободянюк О., Краснянська Н. Внесок інтелігенції у розвиток культури у другій половині 1950-х – у 1960-х роках. *Теорія і методика професійної освіти*. 2019. Т. 1, № 14. С. 115–119. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/14/part_1/25.pdf (дата звернення: 10.10.2023).
20. Сокурєнко К. Розстріляне відродження. *Молодий науковець XXI століття*: матеріали Всеукр. науково-практ. конф. студентів, магістрантів і молодих дослідників з міжнар. участю, м. Кривий Ріг, 14 листоп. 2019 р. Кривий Ріг, 2019. С. 283–285. URL: ds.knu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/3059/1/Молодий%20науковець%20XXI%20століття.pdf#page=283.
21. Тарапон О. Ціннісні орієнтири в радянській Україні 1920–1930-х рр.: політико-ідеологічні та соціокультурні виміри. *Наукові записки з історії України*. 2017. № 42. С. 137–142. URL: <https://ukrlitopus.com.ua/index.php/journal/article/view/76/70> (дата звернення: 17.09.2023).
22. Турчина Л., Спудка І. Спочатку було «Слово»: від радощів злету до падіння у прірву... (Розстріляне відродження). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Т. 1, № 52. С. 111–116. URL: <https://istznu.org/index.php/journal/article/view/169> (дата звернення: 20.09.2023).
23. Церна Г. Проблема митця і влади в поезії «неокласиків». *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки*. 2002. №3. С. 158-163 URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2792.pdf> (дата звернення: 23.09.2023).
24. Чернуха О., Сизоненко К. Історичні умови формування мистецького покоління «Розстріляного відродження». Modern directions of scientific research development: The 12 th International scientific and practical conference, м. Chicago, 18–20 трав. 2023 р. Chicago, 2022. С. 649–653.

URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/41360/1/MODERN-DIRECTIONS-OF-SCIENTIFIC-RESEARCH-DEVELOPMENT-18-20.05.22.pdf#page=649> (дата звернення: 13.09.2023).

25. Чернуха О., Хаустова М. Боротьба українського народу в добу «Розстріляного відродження». International scientific innovations in human life : The 10 th International scientific and practical conference, м. Manchester, 13–15 квіт. 2023 р. Manchester, 2022. С. 428–433. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/bitstream/123456789/10393/1/12%20%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%20%D0%9E.%D0%9C.%20%D1%81.%20606-612.%20INTERNATIONAL-SCIENTIFIC-INNOVATIONS-IN-HUMAN-LIFE-13-15.04.22.pdf#page=428>.

Підручники та посібники

26. Архіви КІБ для медіа: Посібник / В. Бірчак та ін. ; упоряд. А. Олійник. Київ : К.І.С., 2018. 216 с. URL: http://deconstruction.cdvr.org.ua/wp-content/uploads/2018/10/archive_ukr-small_page.pdf (дата звернення: 29.09.2023).
27. Історія української літератури ХХ століття: [у 2 кн.] / За ред. В. Г. Дончика. К.: Либідь, 1998. Кн. 1: Перша половина ХХ ст. 464 с. URL: http://litmisto.org.ua/?page_id=2134.
28. Українська література ХХ століття : навч.-метод. посіб. для студ. 1-го курсу, які навчаються за напрямом підготов. 6.020303 – Філологія (кредит.-модул. система) / Нар. укр. акад., [каф. українознав. ; упоряд. О. В. Слюніна]. – Х. : Вид-во НУА, 2014. – 156 с. URL: https://nua.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Slyunina_Navch-pos-SUL_RP-I.pdf.
29. Хома І. Історія української культури: навч. посібник / І.Я. Хома, А.О. Сова, Ж.В. Мина; за ред. І.Я. Хоми. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. – 356 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Khoma_Ivan/Istoriia_ukrainskoi_kultury/.

Інтернет-ресурси

30. Арович В. «Ми всі романтики, коли робимо революцію»: у Києві покажуть «Розстріляне відродження» до роковин розстрілів на Майдані. *Радіо Свобода Україна*. 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/29780775.html> (дата звернення: 05.10.2023).
31. Бойко І. Знищення української інтелігенції: Розстріляне Відродження та Шістдесятники – вперше про це на сцені Києва відкрито та сміливо розкажуть актори у виставі «Народжені бути вільними». *УНІАН*. 2023. URL: <https://www.unian.ua/common/znishchennya-ukrajinskoji-inteligenciji-rozstrilyane-vidrozhennya-ta-shistdesyatniki-vpershe-pro-ce-na-sceni-kiyeva-vidkrito-ta-smilivo-rozkazhut-aktori-u-vistavi-narodzheni-buti-vilnimi-amp-12205977.html> (дата звернення: 05.10.2023).
32. Вечір пам'яті «Розстріляне відродження». *Науково-технічна бібліотека ІФНТУНГ*. URL: <https://library.nung.edu.ua/vechiir-pam-yatii-«rozstriilyane-viidrozhennya»>.html (дата звернення: 23.09.2023).
33. Вовк К. (Не) забуте розстріляне відродження сьогодні. *Свідомі*. 2023. URL: <https://svidomi.in.ua/page/ne-zabute-rozstriliane-vidrozhennia-sohodennia> (дата звернення: 23.09.2023).
34. В'ятрович В. Комуністичний режим проти культури. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2010. URL: <https://www.helsinki.org.ua/2010/10/komunistychnyj-rezhym-proty-kultury/> (дата звернення: 27.09.2023).
35. Галух О. Лев Троцький: «Без українського угля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може, вона задохнеться». *Факти*. 2017. URL: <https://fakty.ua/237004-lev-trockij-bez-ukrainskogo-uglya-zheleza-rudy-hleba-soli-chernogo-morya-rossiya-sucshestvovat-ne-mozhet-ona-zadohnetsya> (дата звернення: 23.09.2023).

36. Гід з Розстріляного відродження. *UA Modna - українська платформа для твоєї творчості*. 2017 URL: <https://uamodna.com/articles/gid-rozstrilyanomu-vidrozhennyu/> (дата звернення: 21.09.2023).
37. Дим Н. Пам'яті 10 мільйонів: в Україні вшановують жертв політичних репресій. *Новинарня*. 2020 URL: <https://novynarnia.com/2020/05/17/pam-yati-10-milyoniv-v-ukrayini-vshanovuyut-zhertv-politichnih-represiy/> (дата звернення: 09.10.2023).
38. Дума В. Українська література від СРСР до сьогодення. *Gossip UA*. 2022. URL: <https://gossip-ua.com/persona/2236-ukrayinska-literatura-ud-srsr-dosogodennya.html> (дата звернення: 10.10.2023).
39. Експресіонізм – літературно-мистецька стильова течія початку ХХ ст. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2679-ekspresionizm-literurno-mistetska-stilova-tendentsiya-avangardizmu-pochatku-xx-st> (дата звернення: 05.10.2023).
40. Єрмоленко А. Маловідомі імена: 4 жінки «Розстріляного відродження». *Elle – модний жіночий журнал*. 2023. URL: <https://elle.ua/ludi/novosty/malovidomi-imena-4-zhinki-rozstrilyanogo-vidrozhennya/> (дата звернення: 23.09.2023).
41. Ільєнко Л. Феномен Розстріляного Відродження: трагічні силуети ХХ століття. *ZN.ua*. 2015. URL: <https://zn.ua/ukr/amp/ART/fenomen-rozstrilyanogo-vidrozhennya-tragichni-silueti-hh-stolittya-.html> (дата звернення: 23.09.2023).
42. Імпресіонізм. *Українська мова та література*. URL: <https://zno.if.ua/?p=3480> (дата звернення: 05.10.2023).
43. Історія України ХХ сторіччя в європейських ЗМІ. *Український інститут*. 2020. URL: <https://ui.org.ua/sectors/european-media-research/> (дата звернення: 10.10.2023).
44. Кашуба-Вольвач О. «Донедавна Європі було не цікаво розділяти російський і український авангард». *Kyiv Daily*. 2023. URL:

- <https://kyivdaily.com.ua/olena-kashuba-volvach/> (дата звернення: 05.10.2023).
45. Котубей О. 1111 жертв Сандармоху: трагедія «Розстріляного відродження», яку Україна не має права забути. *Суспільне Культура*. 2022. URL: <https://suspilne.media/amp/304136-1111-zertv-sandarmohu-tragedia-rozstrilanogo-vidrozdenna-aku-ukraina-ne-mae-prava-zabuti/> (дата звернення: 23.09.2023).
46. Літературні напрямки та угруповання. *Рідна мова. Репетитор*. URL: https://ridnamova.kiev.ua/html_lit/1.6_lit.html#impr (дата звернення: 04.10.2023).
47. Маркелова Т. Воскресіння розстріляного відродження. *Оксамит*. 2015. URL: <https://oksamyt.org/11062015/> (дата звернення: 29.09.2023).
48. Мельник І. «Кіровські» розстріли у Києві. *Збруч*. 2014. URL: <https://zbruc.eu/node/30591> (дата звернення: 09.10.2023).
49. Ознаки та представники модернізму. *Dovidka.biz.ua*. URL: <https://dovidka.biz.ua/oznaki-ta-predstavniki-modernizmu/> (дата звернення: 05.10.2023).
50. Панасюк С. «Харків, де твоє обличчя?». Як радянська влада намагалася знищити в нашому місті ренесанс української культури. *ЛЮК – культурне підпілля*. 2023. URL: <https://lyuk.media/city/renesans-ukrainskoi-kultury/> (дата звернення: 23.09.2023).
51. Полянська Я. «Розстріляне відродження»: як осучаснити класичну літературу. *Радіо Свобода Україна*. 2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/27528466.html> (дата звернення: 23.09.2023).
52. Постаті «Культури». Розстріляне відродження на плакатах Богдани Давидюк. *Львівський муніципальний мистецький центр*. 2022. URL: <https://www.lvivart.center/exhibitions/postati-kultury-rozstrilyane-vidrozhennya-na-plakatah-bogdany-davydyuk/>.

53. Прядко Ю. «Воскресіння Розстріляного Відродження». *Газета «День»*. 2023. URL: <https://day.kyiv.ua/article/kultura/voskresinnya-rozstrilyanoho-vidrozhennya> (дата звернення: 29.09.2023).
54. «Розстріляне Відродження: голоси крізь час»: в Івано-Франківську під супровід струнного ансамблю читали поезію замордованих митців. *Агенція новин «Фіртка»*. 2023. URL: <https://firtka.if.ua/blog/print/rozstriliane-vidrozhennia-golosi-kriz-chas-v-ivano-frankivsku-pid-suprovid-strunnogo-ansambliu-chitali-poeziiu-zamordovanikh-mittsiv-foto> (дата звернення: 23.09.2023).
55. «Розстріляне відродження», Стус і Леонтович: як росія винищувала українських митців. *i-vin.info*. 2023. URL: <https://i-vin.info/news/rozstrilyane-vidrozhennya-stus-i-leontovich--yak-rosiya-vinischuvala-ukrayinskih-mitciv-5992.html> (дата звернення: 23.09.2023).
56. Розстріляне відродження. *Дистанційна підтримка освіти школярів*. URL: https://disted.edu.vn.ua/media/video/ukr_lit_11_kol/rozstr_vid.html (дата звернення: 23.09.2023).
57. Розстріляний з'їзд кобзарів. *Вгору*. 2016. URL: <https://vgoru.org/novini/rozstriliani-zizd-kobzariv> (дата звернення: 10.10.2023).
58. СБУ відкрила онлайн-архів документів про долі Розстріляного відродження. *MS.Detector.Media*. 2020. URL: <https://ms.detector.media/onlain-media/post/24693/2020-05-18-sbu-vidkryla-onlaun-arkhiv-dokumentiv-pro-doli-rozstrilyanogo-vidrozhennya/> (дата звернення: 09.10.2023).
59. Символізм в українській поезії початку ХХ ст. URL: <https://ukrlit.net/article/article2018/10.html> (дата звернення: 05.10.2023).
60. У барі, а не в підручнику: Мартин Якуб презентував у Рівному виставку, де діячів «Розстріляного відродження» зобразив штучний інтелект. *Район Культура – Новини Культури*. 2023. URL: <https://kultura.rayon.in.ua/news/616556-u-bari-a-ne-v-pidruchniku-martin->

yakub-prezentuvav-u-rivnomu-vistavku-de-diyachiv-rozstrilyanogo-vidrodzhennya-zobraziv-shtuchniy-intelekt/amp (дата звернення: 23.09.2023).

61. Український Ренесанс 1920-х рр. епоха надій, пошуків та експериментів. «Тиждень». 2023. URL: <http://week.dp.gov.ua/osvitnia-programa/do91/ukrainskyi-renesans-1920kh-rr-epokha-nadii-poshukiv-ta-eksperymentiv-2> (дата звернення: 20.09.2023).
62. Усата А. Позакласна робота з історії та правознавства в старшій школі. *Освітній портал Урок-UA*. 2020. URL: <https://urok-ua.com/metodichna-stattya-pozaklasna-robot-a-z-istoriyi-ta-pravoznavstva-v-starshiy-shkoli/> (дата звернення: 10.10.2023).
63. Футуризм та його представники. *Dovidka.biz.ua*. URL: <https://dovidka.biz.ua/futoryzm-ta-ioho-predstavnyku/> (дата звернення: 05.10.2023).
64. Художньо-стильові напрями й течії в літературі. *Бібліотека української літератури*. URL: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/teoriya-literaturi/2672-khudozhno-stilovi-napryami-j-techiji-v-literaturi> (дата звернення: 05.10.2023).
65. Черкасова Т. Репресоване мистецтво: як українські дослідники показують культуру через призму архівів КГБ. *Українська правда*. 2020. URL: <https://life.pravda.com.ua/projects/houseofeurope/2020/10/27/242729/> (дата звернення: 27.09.2023).
66. Як поет Михайль Семенко потрапив до рук НКВД: опублікували анімаційний ролик. *Історична правда*. 2021. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2021/11/17/160509/> (дата звернення: 23.09.2023).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Особистості Розстріляного Відродження

Додаток А.1

Літературні об'єднання України 1920–1930-х рр.

Назва	Роки існування	Представники
Біла студія (символісти)	1918 р.	Павло Тичина, Олекса Слісаренко, Яків Савченко, Дмитро Загул, Володимир Кобилянський
Музагет (символісти)	1919–1920 рр.	М. Терщещенко, М. Жук, В. Ярошенко, Яків Савченко, Володимир Кобилянський, Дмитро Загул
Фламінго (футуристи)	1919 р.	В. Ярошенко, Гео Шкурупій, Олекса Слісаренко
Гроно (символісти)	1920–1921 рр.	Дмитро Загул, Валер'ян Поліщук, П. Пилипович, Гео Шкурупій, Григорій Косинка
Аспанфут (Асоціація панфутуристів; раніше відомі як «Комкосмос»)	1921–1924 рр.	Микола Бажан, Михайль Семенко, Олекса Слісаренко, Олекса Влизько, В. Ярошенко, Гео Шкурупій, Юліан Шпол, Марко Терещенко, Мирослав Ірчан
Плуг (спілка селянських письменників)	1922–1932 рр.	Сергій Пилипенко, Павло Усенко, Іван Шевченко, Андрій Головка, Іван Сенченко, Григорій Епик, Докія Гуменна, Володимир Гжицький, Андрій Панів, Іван Кириленко, Олександр Копиленко
Гарт	1923–1925 рр.	Володимир Сюсюра, Микола Хвильовий, Василь Еллан-Блакитний, Олександр Довженко, Павло Тичина, Майк Йогансен, Валер'ян Поліщук, Іван Кулик
Ланка (пізніше МАРС)	1924–1926 рр.	Євген Плужник, Григорій Косинка, Валер'ян Підмогильний, Марія Галич, Тодось Осьмачка, Борис Антоненко-Давидович
МАРС (Майстерня революційного слова)	1924–1929 рр.	Євген Плужник, Григорій Косинка, Валер'ян Підмогильний, Дмитро Фальківський, Тодось Осьмачка, Борис Антоненко-Давидович, Іван Багряний, Борис Тенета, Марія Галич, Гордій Брасюк
Західна Україна	1925–1933 рр.	Мирослав Ірчан, Дмитро Загул, Антін Павлюк, Мирослава Сопілка, Михайло Козоріс
Молодняк («Бойовий загін пролетарського фронту»)	1926–1932 рр.	Іван Кириленко, Петро Усенко, Дмитро Гордієнко, Леонід Первомайський, Микола Шеремет, Олександр Корнійчук, Анатолій Шиян, Іван Момот, , Олексій Кундзіч, Володимир Кузьмич, Ярослав Гримайло

ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури)	1926–1928 рр.	Микола Яловий, Микола Хвильовий, Микола Куліш, Майк Йогансен, Юрій Яновський, Олександр Копиленко, Григорій Епик, Микола Бажан, Павло Тичина, Юрій Смолич
ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників)	1927 р.	Іван Кириленко, Іван Кулик, Володимир Коряк, Іван Микитенко
Нова генерація (футуристи)	1927–1930 рр.	Гео Шкурупій, Михайль Семенко, Леонід Скрипник, Дмитро Бузько, Олекса Влизько, Олексій Полторацький, Володимир Коряк
Київські неокласики («Гроно п'ятірне»)	1920-ті рр.	Максим Рильський, Микола Зеров, Освальд Бургард (Юрій Клен), Михайло Драй-Хмара, Павло Пилипович

Джерело: https://ridnamova.kiev.ua/html_lit/1.6_lit.html#impr

Розстріляна родина Крушельницьких

Сидять (зліва-направо): Володимира, Тарас, мати Марія Тарасівна, Лариса та батько Антін Крушельницькі. Стоять: Остап, Галя (дружина Івана), Іван, Наталя (дружина Богдана), Богдан,

Джерело: <https://suspilne.media/amp/304136-1111-zertv-sandarmohu-tragedia-rozstrilanogo-vidrodzenna-aku-ukraina-ne-mae-prava-zabuti/>

Маловідомі імена чотирьох жінок «Розстріляного відродження»

*Олена Журлива (Справжнє прізвище
– Пашинкієвська)*

Марія Галич

Мирослава Сопілка

Зінаїда Тулуб

Джерело: <https://elle.ua/ludi/novosty/malovidomi-imena-4-zhinki-rozstrilyanogo-vidrozhennya/>

Репресовані українські письменники

Григорій Косинка, Андрій Панів, та Валер'ян Підмогильний

Василь Вразливий, Кость Буревий та Григорій Енік

Джерело: <https://svidomi.in.ua/page/ne-zabute-rozstriliane-vidrozhennia-sohodennia>

Додаток А.5

Члени літературного угрупування «Ланка – Марс»

Джерело: <https://elle.ua/ludi/novosty/malovidomi-imena-4-zhinki-rozstrilyanogo-vidrozhennya/>

ДОДАТОК Б

Групові та індивідуальні форми позакласного навчання на уроках історії у 10 класі (на прикладі вивчення теми Розстріляного відродження)

Додаток Б.1

Фовиставка діячів Розстріляного відродження, яких зобразив штучний інтелект

Джерело: <https://kultura.rayon.in.ua/news/616556-u-bari-a-ne-v-pidruchniku-martin-yakub-prezentuvav-u-rivnomu-vistavku-de-diyachiv-rozstrilyanogo-vidrozhennya-zobraziv-shtuchniy-intelekt/amp>

«Розстріляне відродження: голоси крізь час»: мистецький перформанс-читання поезії в Івано-Франківську, 28 липня 2023 р.

Джерело: <https://firtka.if.ua/blog/print/rozstriliane-vidrozhennia-golosi-kriz-chas-v-ivano-frankivsku-pid-suprovit-strunnogo-ansambliu-chitali-poeziiu-zamordovanikh-mittsiv-foto>

Театральна вистава присвячена Розстріляному Відродженню, показана до роковин розстрілів на Майдані. Київ, 2019 р.

Джерело: <https://www.radiosvoboda.org/amp/29780775.html>

ДОДАТОК В

Архівні документи, що стосуються митців Розстріляного відродження

Додаток В.1

Вирок Військової колегії Верховного Суду Союзу РСР в м. Києві у справах
терористів-білогвардійців

18 декабря 1934 г.

ПРИГОВОР**ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА СОЮЗА ССР
В ГОР. КИЕВЕ ПО ДЕЛАМ О
ТЕРРОРИСТАХ-БЕЛОГВАРДЕЙЦАХ**

13—15 декабря с. г. выездная сессия военной коллегии верховного суда Союза ССР под председательством тов. Ульриха В. В. в составе членов коллегии т.т. Рычкова Н. М. и Горячева А. Д. рассмотрела в гор. Киеве дела: 1) Крушельницкого А. В., 2) Бачинского Ю. А., 3) Крушельницкого И. А., 4) Крушельницкого Т. А., 5) Сказникова Р. Ф., 6) Лебединец М. М., 7) Шевченко И. Р., 8) Карабута А. Ю., 9) Сидорова П. И., 10) Мисика В. А., 11) Левицкого В. И., 12) Скрыпа-Козловской А. И., 13) Косынки-Стрельца Г. М., 14) Фальковского Д. И., 15) Оксамита М. Г., 16) Щербина А. Г., 17) Терещенко И. П., 18) Буревого К. С., 19) Ковалева Я. Б., 20) Гельмера-Дидушок П. Ф., 21) Влызько А. Ф., 22) Финицкого А. И., 23) Дмитриева Е. К., 24) Богдановича А. А., 25) Бутузова П. И., 26) Бутузова И. М., 27) Пятница В. В., 28) Блаченко Я. П., 29) Ступина Г. К., 30) Полевого Д. И., 31) Холтяр И. О., 32) Борщюк П. И., 33) Лукьянова-Свечозарова Л. И., 34) Проценко Г. Н., 35) Пивненко К. И., 36) Матьяша С. Я., 37) Лященко А. К. — по обвинению в организации подготовки террористических актов против работников советской власти.

Суд установил, что большинство обвиняемых прибыли в СССР через Польшу, а часть через Румынию, имея задание по совершению на территории УССР ряда террористических актов.

При задержании у большинства обвиняемых изъяты револьверы и ручные гранаты.

Руководствуясь постановлением президиума ЦИК Союза ССР от 1 декабря с. г. в ст. ст. 54-8 и 54-11 УЖ УССР, выездная сессия военной коллегии Верховного суда Союза ССР приговорила:

1) Сказникова Р. Ф., 2) Крушельницкого И. А., 3) Крушельницкого Т. А., 4) Лебединец М. М., 5) Шевченко И. Р., 6) Карабута А. Ю., 7) Сидорова П. И., 8) Косынки-Стрельца Г. М., 9) Фальковского Д. И., 10) Оксамита М. Г., 11) Щербина А. Г., 12) Терещенко И. П., 13) Буревого К. С., 14) Влызько А. Ф., 15) Дмитриева Е. К., 16) Богдановича А. А., 17) Бутузова П. И., 18) Бутузова И. М., 19) Пятница В. В., 20) Блаченко Я. П., 21) Полевого Д. И., 22) Холтяр И. О., 23) Борщюк П. И., 24) Лукьянова Я. И., 25) Пивненко К. И., 26) Проценко Г. Н., 27) Матьяша С. Я., 28) Лященко А. К. — РАССТРЕЛЯТЬ.

Имущество всех конфисковать.

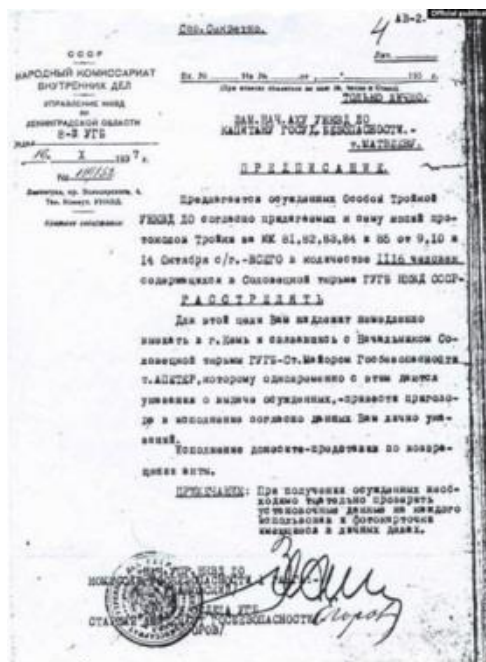
Приговоры приведены в исполнение.

Дела Крушельницкого А. В., Бачинского Ю. А., Мисика В. А., Левицкого В. И., Скрыпа-Козловской А. И., Ковалева Я. Б., Гельмер-Дидушок П. Ф., Финицкого А. И. и Ступина Г. К. — военная коллегия верховного суда СССР, в виду выяснявшихся новых обстоятельств постановила направить на исследование.

Примітка. Вирок, що стосується кировських розстрілів 1934 р.

Джерело: <https://zbruc.eu/node/30591>

Рішення особливої трійки НКВС по Ленінградській обл. про засудження 1116 в'язнів Соловецької в'язниці до найвищої міри покарання – розстрілу

Предлагается осужденных Особой Тройкой УНКВД ЛО согласно предлагаемым к нему копиям протоколов Тройки за НК 81,82,83,84 и 85 от 9,10 и 14 Октября с/г.-ВСЕГО в количестве 1116 человек содержащихся в Соловецкой тюрьме ГУТБ НКВД СССР РАССТРЕЛЯТЬ

Джерело: <https://suspilne.media/amp/304136-1111-zertv-sandarmohu-tragedia-rozstrilanogo-vidrodzenna-aku-ukraina-ne-mae-prava-zabuti/>

**Рапорт М. Матвеева від 10 листопада 1937 р. про розстріл 1111 осіб
власною рукою**

16/Х1

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ НКВД ЛО
СТАРШ. МАЙОРУ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
тов. ГАРИНУ.

РАПОРТ.

Донесу, что на основании предписания НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ НКВД ЛО - Комиссара Госбезопасности 1-го ранга тов. ЗАКОВСКОГО от 16-го октября 1937 года за № 189852 - приговор в отношении осужденных к В.М.Н. - согласно протоколов Особой Тройки УНКВД ЛО за №№ 81, 82, 83, 84 и 85 всего на 1.116 человек - мною приведен в исполнение на 1.111 человек:

по прот. № 81, всего 209 чел., выполн. 208 чел., невыполн. 1 чел.
РОДИОНОВ Ф.И. умер в б-це, акт № 27 от 8/Х-37г.

по прот. № 82, всего 182 чел., выполн. 180 чел., невыполн. 2 чел.
ВИШНЯК С.Л. направлен в Л-д, справка от 28/Х-37г.
ЛИКВОРНИК, Е.Я. -" - в Одессу, справка от 28/Х-37г.

по прот. № 83, всего 266 чел., выполн. 265 чел., невыполн. 1 чел.
ЗОЗУЛЯК, И.М. напр. в Киев, справка от 28/Х-37 г.

по прот. № 84, всего 249 чел., выполн. 248 чел., невыполн. 1 чел.
ПЕРОЦКИЙ Б.В. напр. в Киев, справка от 2/Х1-37 г.

по прот. № 85, всего 210 чел., выполн. 210 чел., невыполн. -

Общее количест. 1116 ч: выполн. 1111 чел., невыполн. 5 чел.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Отн. Соловецк. Тюрмы № - от 21/Х-ср., акт № 27, протокол анатом. вскрытия № 11, акт о погребении № 27 - на РОДИОНОВА Ф.И. и 4 справки Нач. Соловецкой Тюрмы о переправке - всего 8 п/л.

ЗАМ. НАЧ. АХУ УНКВД ЛО
Капитан Госбезопасности
(МАТВЕЕВ)

10" Ноября 1937 года.

Джерело: <https://suspilne.media/amp/304136-1111-zertv-sandarmohu-tragedia-rozstrilanogo-vidrodzenna-aku-ukraina-ne-mae-prava-zabuti/>

ДОДАТОК Г

Шлях до ідентифікації місця знаходження урочища Сандармох

Додаток Г.1

Експедиція Меморіалу до урочища Сандармох (Карелія), 1997 р.

Джерело: <https://suspilne.media/amp/304136-1111-zertv-sandarmohu-tragedia-rozstrilano-vidrodzenna-aku-ukraina-ne-mae-prava-zabuti/>

Місце першого розкопу в урочищі Сандармох (росія). 1 липня 1997 р.

Джерело: <https://suspilne.media/amp/304136-1111-zertv-sandarmohu-tragedia-rozstrilanogo-vidrodzenna-aku-ukraina-ne-mae-prava-zabuti/>

ДОДАТОК Д

План-конспект позакласного заняття

Дата: 07.12.2023 р.

Клас: 10

Тема: «Розстріляне відродження»

Форма заняття: брейн-ринг.

Мета:

Навчальна:

- Повідомити учням тематику позакласного заходу; / *інформаційна*
- Ознайомити учнів з правилами проведення конкурсу, яких повинні дотримуватись протягом всієї гри; / *інформаційна*
- Сприяти глибшому засвоєнню історичного матеріалу, активізувати пізнавальні інтереси учнів, на основі змагань між командами. / *інформаційно-комунікативна*

Розвивальна:

- активізувати пізнавальні інтереси учнів, на основі командних змагань; / *соціальна, особиста*
- розвивати вміння працювати із історичними джерелами та ілюстраціями; / *просторова*
- розвивати вміння аргументовано висловлювати думку; / *інформаційна, мовленнєва, логічна;*
- розвивати вміння застосовувати свої знання та навички, яких вони набули на уроках історії України в процесі здійснення самопідготовки; / *логічна*
- розвивати вміння критично, логічно, та творчо мислити протягом всього брейн-рингу; / *соціальна, особиста, логічна*
- розвивати вміння шукати інформацію (на основі етапу «Що, де, коли?»); / *просторова, логічна*
- розвивати вміння аналізувати відповіді учнів (на прикладі етапу «Хто більше»).

Виховна:

- виховати почуття відповідальності за власні дії в команді на протязі всієї гри; */особиста*
- виховати толерантне ставлення до думки своїх друзів (на основі аналізу понять, відповідей на завдання); */мовленнєва*
- виховувати шанобливе ставлення до видатних історичних дат (постанова "Про загальне обов'язкове навчання"- 25 липня 1930, Біла студія (символісти) - 1918 р.; Музагет (символісти)- 1919–1920 рр. Фламінго (футуристи)- 1919 р.; Гроно (символісти)- 1920–1921 рр. і т.д.) */хронологічна*
- формувати навички роботи з ілюстраціями (на основі фото історичних постатей М. Хвильовий, П. Тичина, Л. Курбас) */інформаційна*
- виховати шанобливе ставлення до подій минулого (на основі пояснення того, що події кожного дня – стають історією); */хронологічно-логічна;*
- виховувати патріотичні якості учнів (на прикладі історій Розстріляного відродження, які будуть додатковими коментарями вчителя під час проведення брейн-рингу.) */просторово-аксіологічна;*
- виховувати повагу до історії українського народу, до його культури та напрацювань діячів; */культуровідповідна, аксіологічна, особиста, громадянська;*
- виховувати спортивний інтерес до перемоги (на основі восьмого етапу конкурсу). */особиста.*

Місце проведення: Гра проводиться після уроків в класі, а фінальна частина в спортивному залі. Присутніми можуть бути вболівальники.

Обладнання: мультимедійна презентація, аркуші паперу, ручки, свистки, роздатковий матеріал з завданнями, роздруківки фото підказок, баскетбольний м'яч, винагорода.

Тривалість заходу: 50хв.

План позакласного заняття

1. Повідомлення теми позакласного заходу. Вступне слово вчителя.

2. Ознайомлення із правилами гри.
3. Змагання команд.
4. Підбиття підсумків. Висновки.

Хід брейн-рингу:

1. Вчитель: Доброго дня, любі учні, я рада вас вітати на нашому брейн-рингу. Сьогодні маєте можливість позмагатись в знаннях з історії, будьте будь-ласка зібрані, уважні, дослухайтеся один одного в команді та давайте швидкі правильні відповіді. Що ж вперед!

2. Правила гри:

- У грі беруть участь дві команди по 8 учнів у кожній;
- кожен учасник обирають фішки з кольором синього або жовтого, таким чином ділимо команди;
- гравці обирають капітана, дають назву та придумують лозунг команді;
- гра складається з 7 етапів;
- кожна правильна відповідь у конкурсі на запитання оцінюється в 2 бали;
- час обдумування відповіді 30 секунд та надання сигналу свистком про готовність відповідати;
- перемагає та команда яка набере більшу кількість балів.

3. Перший етап: «Привітання»

Учні кажуть назву своєї команди та лозунг.

Другий етап: «Хрестики-нулики»

Вчитель: Переможе та команда яка перша закреслить лінію.

	2	
1		3
	5	
4		6
	8	
7		9

1. Під час якого історичного періоду сталося розстріляне відродження? (В 20-х роках 20 століття);
2. Що було наслідком розстріляного відродження? (Політичні репресії та знищення інтелектуального шару суспільства);
3. Про відна установа, до складу якої входило 26 інститутів (на чолі з О.Богомольцем). (Академія наук УРСР);
4. Коли була прийнята постанова "Про загальне обов'язкове навчання" — в селах початкова освіта, а в містах — семирічна освіта. (25 липня 1930р.);
5. Хто очолював комітет сприяння всеобучу при Раднаркомі УРСР? (В. Чубар);
6. Який структурний підрозділ в 1931 році створений в рамках ВУАН? (ВУАМЛІН);
7. Хто з письменників був ініціатором літературної дискусії 1925—1928 рр.? (М.Хвильовий);
8. М. Зеров, М. Рильський, П. Филипович, М. Драй-Хмара, О. Бургардт (Юрій Клен) належали до... (Неокласиків);
9. Хто з персонажів п'єси М. Куліша «Мина Мазайло» домагається відповіді на питання, хто такі українці? (тьотя Мотя);

Третій етап: «Хто більше»

- Назвати відомих для вас діячів напрямку модернізму - 1 команда, час 30секунд.
- Назвати відомих представників символізму – 2 команда, час 30секунд.

Четвертий етап: « За роком рік»

Вчитель: ви отримали 14 карток, потрібно скласти співвідношення літературних об'єднання України 1920–1930-х рр. з датою в хронологічній послідовності.

1. Біла студія (символісти);	1918 р.
2. Музагет (символісти);	1919–1920 рр.
3. Фламінго (футуристи);	1919 р.
4. Гроно (символісти);	1920–1921 рр.
5. Аспанфут (Асоціація панфутуристів, раніше відомі як «Комкосмос»)	1921–1924 рр.
6. Плуг (спілка селянських письменників);	1922–1932 рр.
7. Гарт;	1923–1925 рр.

П'ятий етап: «Відтвори співвідношення»

Вчитель: Установіть відповідність між іменами персонажів і їхніми репліками та між авторами і твердженнями про них.

1 «Дивлюсь — не «Харьков», а «Харків»! Нащо, питаюся, навіщо ви нам іспортілі город?»

2 «...Людина є *reductio ad absurdum* природи. В нас природа сама себе нищить. В нас докінчується одна з галузей земної еволюції, і ніхто після нас не прийде, ніякі надлюди».

3 «Море зовсім не синє, і чайка квилить над ним тому, що хоче їсти, а не тужить за кимось. На кораблях брудні, сірі, обвітрені паруси, і саме цей факт мені хвилює кров».

4 «Ваша мати там! Робіть, що хочете!»

1. А доктор Тагабат (М. Хвильовий «Я (Романтика)»)
2. Б Сев (Ю. Яновський «Майстер корабля»)

3. В Вигорський (В. Підмогильний «Місто»)
4. Г Тьотя Мотя (М. Куліш «Мина Мазайло»)
5. Д дід Панько (Остап Вишня «Сом»)

1. Остап Вишня
- 2 В. Підмогильний
- 3 М. Семенко
- 4 П. Тичина

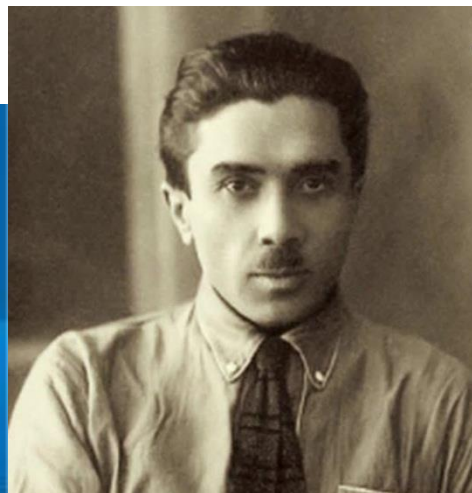
1. А написав урбаністичний роман
2. Б його вважали лідером неокласиків
3. В писав твори у жанрі усмішки
4. Г був організатором футуристичного руху в українській літературі
5. Д його індивідуально-авторський стиль отримав назву «кларнетизм»

Шостий етап: «Що,де,коли?»

Вчитель: прочитавши текст з карток , здогадайтесь про що йде мова, також отримуйте фото-підказки.

1. Чия праця «Україна чи Малоросія» належить до вагомих здобутків вітчизняного літературного процесу, що з часу його появи (1926) до наших днів викликає дискусії з приводу концептуальних засад, активно декларованих автором у гостро полемічній формі. (*Миколи Хвильового*)
2. Хто свої твори писав лише олівцем. (*Павло Тичина*)
3. Український режисер, актор, драматург, засновник Молодого театру і театру "Березіль". (*Лесь Курбас*)
4. Поет Драй-Хмара у сонеті «Лебеді» стосовно своїх товаришів вжив цей вираз, яке стало синонімом терміна «неокласики». (*Гроно п`ятірне*)
5. Що називали Майстернею Революційного Слова. (*МАРС*).

б. П.Тичина, Я.Савченко, О.Слісаренко, В.Кобилянський, Д.Загул та ін. заснували в Києві символістську школу, яка видала збірник „Літературно-критичний альманах” (1918), спрямований проти народницьких поглядів на літературу. (*Біла студія*)

Сьомий етап: «Артспринт»

Колективно намалювати історичну карту мрії на папері за 5 хв.

Восьмий етап: «Спортивний»

Вчитель: А зараз ми відправляємось в спортивний зал. Кожен гравець повинен закидаючи баскетбольний м'яч в корзину назвати термін та поняття, яке стосується Розстріляного відродження. Для цього у вас є 15 спроб та 5 хвилини.

Підбиття підсумків. Висновки.

Вчитель: Отже, по підрахунках балів перемагає дружба, ви всі молодці. А ваш приз - це квитки в кіно на історичний фільм. Гарного всім дня!

Можемо зробити висновок, що такого виду конкурси допомагають зблизити учнів, змусити їх спільно працювати та поважати думку кожного учасника. Таким чином, ми можемо розвивати творчі, інтелектуальні здібності учнів, розвивати інтерес до історії, виховувати вміння працювати у команді та перш за все пробуджуємо в учнях почуття відповідальності.

Література:

1. Жеребний В. Розстріляне відродження: вплив мистецтва на суспільство та державу. Національно-визвольна боротьба та становлення і збереження державності України : зб. матеріалів XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19–20 листопада 2020 р. – Харків : ХНУРЕ, 2020. – С. 102–103.
2. Жигун, С. Міфологізація постатей письменників розстріляного відродження. *Studia Methodologica* : альманах / гол. ред. Р. Гром'як ; відп. ред. Ю. Завадський. Тернопіль : ТНПУ, 2010. Вип. 30. С. 67-70.
3. Українська література ХХ століття : навч.-метод. посіб. для студ. 1-го курсу, які навчаються за напрямом підготов. 6.020303 – Філологія (кредит.-модул. система) / Нар. укр. акад., [каф. українознав. ; упоряд. О. В. Слюніна]. – Х. : Вид-во НУА, 2014. – 156 с.
4. Чернуха О., Сизоненко К. Історичні умови формування мистецького покоління «Розстріляного відродження». *Modern directions of scientific research development : The 12 th International scientific and practical conference*, м. Chicago, 18–20 трав. 2023 р. Chicago, 2022. С. 649–653.
5. Літературні напрямки та угруповання. *Рідна мова. Репетитор*.

Джерело: Методична розробка авторки